

Heterotopik Köşk

Gülay BOLATTEKİN*

ÖZ

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Alman ekonomisinin iyileştirilmesi amacıyla 1961 yılında Almanya ve Türkiye arasında yapılan antlaşma ile işçi alımının gerçekleşmesi Almanya ve Türkiye'yi hızlı bir biçimde etkileşime sokmuştur. Kısa süreliğine yapılan göçler aile birleşimi hakkından sonra kalıcı hale gelmiştir. Almanya'da kalmaya devam ederek kendi ülke ve kültürlerini karşılaştırma fırsatı bulan göçmenler yaşadıklarını kaleme almaya karar verdiklerinde yazın dünyasına yeni bir alan katmış olurlar.

İşçi bir aileye mensup olmayan ve öğrenimini Almanya'da devam ettiren Şenocak ikidilli yetişme olanağına sahiptir. Herhangi bir tarafı seçmeye yönlendirilmesine anlam veremeyen Şenocak kendi zihninde birbirinden farklı iki kültürü, iki dili rahatlıkla bağdaştırabilmiş ve ortaya çok yönlü bir yazar ve şair çıkmıştır. Eserlerinde de Almanya- Türkiye, Doğu- Batı, kadın- erkek, gelenek- yenilik karşıtlığını ele alarak senteze ulaştırabilmiştir.

Köy romanında bu sentezde zorluk yaşayan karakterin mücadelesi İstanbul, Ankara, Münih güzergâhında okuyucuya sunulur. İki de savaşın izlerini taşıyan Münih ve İstanbul şehirleri savaş sonrasında kalmayı farklı noktalarda gerçekleştirirler. Münih, bir taraftan geleneksel yapısını koruyup bir taraftan da farklı sanatsal faaliyetlere ağırlık verirken İstanbul, gelenekselden uzaklaşarak betonlaşmaya feda edilmektedir. Üstelik kalkınma sadece ticari olarak amaçlanmakta sanat geri plana itilmektedir. Her ikisi de göç alan bu iki şehir bu durumdan eşit şekilde yararlanamamaktadır. İki şehir ekseninde geçen olaylarda mekânın daha önce tahmin edilmeyecek şekilde değişime maruz bırakılması, birbiriyle uyumlanmayan noktaların yeni mekânlarda uyumlu hale sokulmaya çalışılması Foucault'nun heterotopyalarını örnekler. Her kültürün kendi değerleriyle şekillenen heterotopyalara eserde iki kültürde de rastlanır.

Bu çalışmada ilk olarak mekân kavramının etimolojisine ve anlamına yer verilecektir. Sonrasında Foucault'nun heterotopya sınıflandırmasına geçilecektir. Daha sonra Göçmen Edebiyatı hakkında bilgi verilecek ve ikinci kuşak temsilcilerinden Zafer Şenocak'ın yaşamı, eserleri anlatılarak edebi kişiliğinden bahsedilecektir. Bu aşamada gazete ve dergilerde yayınlanan röportajlardan yararlanılacaktır. *Köy* romanın içeriği hakkındaki kısa bilginin ardından da eserdeki heterotopik mekânlar alıntılarla desteklenerek gösterilecektir. Çalışmada eklettik yöntem kullanılacaktır. Gerçek mekânın tarihi süreç içinde geçirdiği anlam kaymaları, bağdaşmayan unsurları bir arada tutma özelliğine sahip olan ve her kültürde farklılık gösteren heterotopyalarla aydınlatılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mekân, Heterotopya, Michel Foucault, Göçmen Edebiyatı, Zafer Şenocak

Heterotopic Mansion

ABSTRACT

After the Second World War the realization of the employment of workers with the Agreement made in 1961 between Germany and Turkey quickly puts interaction to Germany and Turkey. The migrations made for a short time became permanent after the right to family reunification. Immigrants who continue to stay in Germany and have the opportunity to compare their own countries and cultures add a new space to the world of summer when they decide to write their experiences.

Şenocak, who does not belong to a working family and continues his education in Germany, has the opportunity to grow bilingual. Şenocak, who could not make sense to be directed to choose either side, could easily reconcile two different cultures and two languages in his mind, and a versatile writer and poet emerged. In his works well in Germany and Turkey, East-West, women and men were able to reach the synthesis of traditions of innovation by addressing the opposition.

The struggle of the character who has difficulty in this synthesis in the novel of *Köy* is presented to the reader on the route of İstanbul, Ankara, Munich. The cities of Munich and İstanbul, both of which bear the traces of the war, realize the post-war development at different points. While Munich maintains its traditional structure and focuses on different artistic activities, İstanbul is sacrificed for concrete by moving away from the traditional. Moreover, development is aimed only commercially and art is pushed into the background. These two cities, both receiving immigration, cannot equally benefit from this situation. Exposing the place to an unprecedented change in the events taking place in the two city axes, trying to harmonize the points that are incompatible with each other in new spaces, illustrates Foucault's heterotopias. Heterotopias, shaped by the values of each culture, are found in both cultures in the work.

In this study, the etymology and meaning of the concept of space will be given first. Later, Foucault's classification will be started on heterotopia. Later, information about Immigrant Literature will be given and the life and works of Zafer Şenocak, one of the representatives of the second generation, will be mentioned and his literary personality will be mentioned. At this stage, interviews published in newspapers and magazines will be used. After the brief information about the content of the mansion novel, the heterotopic spaces in the work will be supported by quotations. Eclectic method will be used in the study. The meaning shifts of the real space in the historical process will be illuminated by heterotopias that have the feature of keeping incompatible elements together and differ in each culture.

Keywords: Space, Heterotopia, Michel Foucault, Immigrant Literature, Zafer Şenocak

* Öğr. Gör., Selçuk Üniversitesi, orcid no: 0000-0002-1231-7211, gbolattekinn@selcuk.edu.tr
Makalenin Gönderim Tarihi: 17.04.2019; Makalenin Kabul Tarihi: 28.02.2020

Giriş

Mekân, mimari, güzel sanatlar, psikoloji, tarih, arkeoloji ve edebiyat gibi birçok disiplinin çalışma kapsamındadır. Arapça “*kevn sözcüğünden türeyen kelime yer, mahal, oturlan yer, hane, mekân*” (Develioğlu, 2008; 604) anlamlarına gelir. Mekânın oluşumunu tamamlaması için “*var olanların içinde yer aldığı, tüm sınırlı büyüklükleri içine alan uçsuz bucaksız büyüklüğünün*” (Cevizci, 2003; 261) insanla etkileşim halinde olması gerekir. Böylelikle mekân amaç doğrultusunda şekillenecektir. Mekân – insan etkileşimi, mekânın insanın sığınmasını ve korunmasını sağlama işlevi, mekânın varlığından sonra gelişen bir durumdur. “*Mekân, öznenen her zaman önce vardır, özne mekândan bağımsız bir şekilde var olmaz. Mekânın öznenen önce gelmesi ve var olması, mekân içerisinde var olan bireyin eylem ve söylem alanını biçimlendirir. Dolayısıyla mekân içerisinde ortaya çıkan davranış formları ve söylem pratiklerini, öncelikle mekânın kendinde dijital mündemiç üretim tarzı belirlemektedir*” (Göker, 2017; 185).

İnsanlık tarihinin gelişimine ortam sağlayan mekân, artan etkileşimde farklı anlamlar kazanır. Edebiyattan felsefeye, tarihten mimariye uzanan geniş yelpazede ortak nokta insan ile olan iletişimidir. Edebi eserde mekânın bu rolü okuyucuya fayda sağlar. Lotman, mekânın edebi eserdeki rolünü sınırlandırıcı yapıyla değerlendirir ve “*sanat eserinin belirli bir şekilde sınırlandırılmış, incelüğünde sonsuz bir nesneyi – dış dünyaya ilgili olarak - tasvir ettiğimiz bir alan olarak algılanması, dikkatimizin sanatsal alan sorununa dönüştüğünü*” (Lotman, 2006; 529) sağlaması çıkarımında bulunur. Sınırlandırılmış bir alanda okunulanlar hayal gücü için kolaylık sağlar ve metni anlaşılır kılar. Eser, kişi, zaman ve mekân üçlüsünü temel alarak kurulur ve mekân, edebiyat eserine sınırlar çizerek olayın akışını etkiler ve okuyucunun anlamasını kolaylaştırır. Mekânın anlam kazanabilmesi için “*varolanların içinde yer aldığı bir ortamın kurulması gerekir*” (Cevizci, 1999; 583). Her aşamada mekân, özne ile etkileşimle biçimlenen bir kavramdır. Brynhildsvoll’e göre (1993; 8) mekân-özne etkileşiminde mekânın işlevi şu şekildedir:

I. Mekân tek başına mekânsal olmayan karakterin birincil- yüzyesnel oluşumu için arka planı ve çerçeveyi oluşturur, kulis ve asetat olarak hizmet verir. İnsan ve mekân bu bakımdan birbirine bağlıdır.

II. Mekân oyuncuların kayıtsız şartsız teslim edildiği kader gücünün karakterini kabul eder. Mekân, sakinlerini kendi kurallarını uygulamaya zorlar.

III. Mekân ve insan tamamen birbirleriyle uyumludur, öyle ki özgürlüğünü kaybetmeden karşılıklı anlaşır ve birbirlerini açıklarlar.

IV. Mekân, iç ve dış dünyanın sınırlarının kaybolduğu esnada, ruh balı ve duygular için telli çalgılardaki uyum tahtası gibi görünür. Kendi içine döndüğünde oradan bilinen özelliklerde bir dünya görülür, tepki dışarıya doğru dönüp dışarının düzeninde batırılanlar gibi.

V. Mekân, öznenin ifade taşıyıcısına dönüşür, zihinsel- ruhsal içeriklerin yansıtma alanı olur ve zaman zaman soyuta ve hayale dönüşür.

VI. Dış dünyanın nesnelere, mevcut olanı kendi halinde bırakmayan aksine başkasına dönüştüren ve ona derin bir anlam yükleyen sembolik ve mistik dünya tasarımlarının yapıtaşı olarak hizmet eder.

Brynhildsvoll’un sıraladığı maddelerin ortak noktası mekânın, insan varlığının fiziksel devamlılığına katkısının yanında psikolojik açıdan da ona kendini ifade etme fırsatı sunmasıdır. Mekânla iletişim halinde bulunmayı gerekli gören insan, aynı zamanda mekâna söz sahibi olmak da ister. Mekânın yönlendiriciliğini siyasal nedenlere bağlayan Lefebvre, mekânı stratejik yönünden hareketle “*tarihin ürünü olan mekânı, maddi planlamanın, mali planlamanın ve mekân zaman planlamasının bulunduğu yer*” (Lefebvre, 2014; 15) olarak tanımlar. Mekân, “*pasif, boş bir şey olarak düşünülemez ve etki ve tepki yoluyla bizzat üretime etki etmesi*” (Lefebvre, 2014; 24) beklenir ve mekânın stratejik yönü devlet elinde genişletilir. Şehirlerde azalan yeşil alanlara çözüm olarak “*milli parkların düzenlenmesi gibi şeyler de stratejinin bir parçasıdır*” (Lefebvre, 2014; 15). Parklar yanında giriş – çıkış saatleri resmi kurallarla belirlenen alışveriş merkezleri, sanat galerileri gibi sosyalliğe katkıda bulunarak insanlar arası etkileşimi artıran mekânlar yanında hastaneler, cezaevleri gibi toplumsal düzene hizmet eden mekânların varlığı da gereklidir.

Sosyal mekânların yanında insanoğlunun varlığını sürdürebilmesi için gerekli olan mekânın ilk örneği “*ilk evrenimiz, gerçek bir kozmos*” (Bachelard, 2008; 34) olan evle sağlanır. Dış dünyanın sınırsızlığı karşısında çizdiği alanla ev, insana “*fırtına ve kasırganın hayvani biçimlere bürünmüş düşmanlığı karşısında korunma ve direniş*” (Bachelard, 2008; 77) imkânının yanında “*huzur içinde düş kurmasını*” (Bachelard, 2008; 36) da sağlar. Dolayısıyla nasıl mekân kişiye güvenlik ortamı sağlayarak ontolojik varlığını koruyorsa canlılar da mekânı bir boşluk olmaktan çıkararak anlamlandırır. Anlamlandırma aşamasında mekân, bir üst aşamaya çıkar.

Bunun sağlanabilmesi Korkmaz'a göre mekân anlatımının ağırlıkta olduğu çevresel mekândan, betimlemenin ağırlıkta olduğu algısal mekâna geçişle mümkündür. “*Olay örgüsünün üzerine asıldığı, anıların oluşturulmadığı, derinliğine inilmeyen yerler çevresel mekân, bu tutumun tersi olarak anıların oluşturulduğu, içselleştirildiği, topografik öneminden ayrı olarak birey üzerinde etkisi bulunan yerleri de algısal mekânlar olarak adlandırılır*” (Korkmaz, 2015; 77- 83). Bu anlamlandırmanın insanlık için ideal halini yansıtan hayali yerlere ilk olarak “*Platon’un Devlet’i ve Yasalar’ında rastlanılır*” (Cevizci, 1999; 881). Mekân, sayesinde düşleyen insan, siyasi, sosyal, ahlaki açıdan en iyi mekânı kurgular. Bu kurguların faaliyete geçirilmesi mümkün olmasa da yaşamdaki kusurlu alanları göstermeleri önemlidir. Thomas More’un *Ütopya* adlı eserinde “*her birinde aynı töreler, aynı kurumlar, aynı yasalar yürürlükte olduğu elli dört büyük ve güzel şehir*” (More, 1997; 40) ile bahsedilen olmayan yer, bir ada olarak tasavvur edilir. Bu adada, kıskançlıkları giderme ve huzurlu bir ortam oluşturmak için sosyalist bir düzen hayal edilir. Her yurttaşa eşit sorumlulukların düştüğü bu ütopya devlet gerçek hayatta “*soyulu geçinen, metelik etmeyen bir takım aylağın karşısında, toplumu asıl ayakta tutanların, yani yoksulluk içinde sürünen sonunda açlıktan ölen çiftçilerin*” (More, 1997; 192) varlığına dikkat çekerek halkı aydınlatır. Her bireyin yaşam hakkının eşitliğine vurgu yapan More, hayali mekânı düşüncesinin somutlaşması için aracı kılar. Bu anlamda ütopya gerçekleştirmesinin mümkün olmadığı bilinse bile umut vericidirler. Bu mekân için “*dünyanın olumsuzluklarına, kötülüklerine, sıkıntılara, çirkinliklerine karşı ve insan ruhunun özlemlerini karşılamak üzere, hayalde kurulmuş ideal mekân*” (Çetin, 2006; 138) olarak tanımlarken kişinin rahatlatma ihtiyacını vurgular. Ütopya, gerçekleştirilmesi mümkün olmayan yapılarıyla somut bir fayda sağlamazken, fikir olarak aksak yönleri göstermesi ve insanoğlunun nasıl daha mutlu olacağına cevap vermesi açısından yol göstericidir. Foucault, da ütopyanın umut verici işlevine rağmen gerçek dışılığının ağır bastığı kanaatinde. “*Ütopya, teselli etmektedirler: eğer bunların hakiki bir yeri yoksa bunun nedeni bunların hepsinin birden büyüülü ve düz bir mekânda serpiliyor olmalarıdır; bunlar geniş caddeleri, bakımlı bahçeleri olan kentler, ulaşılması kuruntuya dayalı olsa bile, kolay varılan ülkeler kurmaktadır*” (Foucault, 2017; 15). Kolay tasarlanan bu mekânların yirminci yüzyıl gerçeğini yansıtmadığı açıktır. Zamanın ilerleyişinin olumsuz yönlerinin vurgulandığı bir diğer mekân türü distopyalar, ütopyanın zıddı olarak görülür.

Distopyalar modern sonrası dönemlerde insanoğlunun kendi geliştirdiği teknolojik fikirlerin yöneticisiyken nasıl da yönetilen olacağı unsurları göz önüne serer. Fakat bu durum distopik içeriğin sadece bir noktasıdır. *Distopya*, “*biçiminde bulunduğu dönemden ilham alan, parçası bulunduğu toplumun adım adım yaklaştığı karanlık geleceğine dair bir ikaaz aracıdır. [...] Yıkıcı görüntüsüne rağmen yapıcı bir eleştiri tarzına sahip distopya, belki de çok uzun olmayan bir zaman sonrasında toplumu bekleyen tehlikelerin, toplumun şu anda uygulamakta olduğu eylemlerin bir sonucu olduğunu savunarak eleştiri görevini yerine getirir*” (Yukay, 2019; 30-31). Foucault, distopyanın eleştiri mesajının yerine ütopyanın zıddı olarak heterotopyayı koyar. Gerçek mekânı kapsayan heterotopyalar çok daha gerçekçi yapılarıyla insanlığı mekânın aldığı ve alacağı anlam boyutu konusunda uyarırlar.

Modern toplumlarda, mekân sadece insanı kapsayan bir alan olmaktan çıkarak sosyal, psikolojik, ekonomik ihtiyaçlarına cevap verecek niteliğe bürünür. Kalabalık nüfusu uyum ve düzen içinde bir arada bulundurma ihtiyacı, ortak kullanılan mekânların kurallarla yönetilmesine neden olur. Foucault, modernizmin etkilerinin uç noktalara ulaştığı yirminci yüzyılı “*mekân dönemi*” (Foucault, 2014; 296) olarak adlandırır. Bu dönem “*yakın ve uzak*” (Foucault, 2014; 291) bir arada barındırırken içerisinde aynı zamanda zıtlıkların bir arada olduğu bir zaman dilimidir.

Foucault, *Of Other Spaces: Utopias and Heterotopias* adlı yazısında “*Çağımızda mekân bize düzen kalıpları biçiminde sunulur. Her halükarda, mevcut kaygının temel olarak zamanla olduğundan çok daha fazla alanla ilgilendiğini hissediyorum: muhtemelen bize sadece uzaya dağılmış öğeler arasındaki birçok olası dağıtım modelinden biri olarak görünüyor*” (1997; 2) ifadesiyle yirminci yüzyıl insanının mekânla bağına vurgular. Çalışmamızın asıl noktasını oluşturan Foucault’un heterotopya kavramı, modern zamanın mekân anlayışıyla uğradığı değişiklikleri gösterir. Daha çok kapalı alanları sınıflandıran heterotopya, modern yaşamın insanı doğadan uzaklaştırdığının göstergesidir. Ütopya ile sağlanamayan, sadece fikir olarak kalan görüşler, amaç olarak heterotopyalarla benzeşir ve kurallarla somutlaştırılarak gerçeklik ve uygulanabilirlik kazanır.

Latince *hetero* ve *topia* kelimelerinin birleşimiyle oluşturulmuş bir kelime olan heterotopya, “*Heteros, öbür öteki*” (Ülker, 1986; 108), *topia ise yer anlamına gelirken heterotopia, yadyerelim*” (Ülker, 1986; 108) anlamına gelir. Aynı zamanda tıp terminolojisinde kullanılan kavram “*bir dokunun bulunmaması lazım gelen yerde belirmesi*” (tıp terimlerisozlugu.com/, 2020), “*normal kıkırdak, deri veya başka doku elamanlarının normal sayılandan başka yerde*

bulunması” (Kılıçoğlu, 1992; 9) anlamına gelir. Dürer’in gergedan deseni tıp terminolojisindeki anlamının sanatta somutlaşmış halidir:

“Albrecht Dürer’in 1515 tarihini taşıyan Gergedan deseninde bir heterotopya mevcuttur. Esas boynuzunun hayli gerisinde, boynunun bitip gövdesinin başladığı tepe noktasına yakın bir yerde ikincil bir boynuz yer alır. Bu boynuz, olması gereken yerde, ilkinin yani başında, gözlerinin hemen üzerinde, esas boynuzunun gerisinde değildir; bu nedenle de “zootopik” bir anomali ya da fantazmatik bir yer değiştirmeye, “heterotopya”dır” (Şentürk, 2015; 2).

Heterotopyalar için “*türdeş olmayan yerler*” (2017; 15) tanımlamasında bulunan Foucault, *Kelimeler ve Şeyler* adlı eserinde heterotopyaların mevcut mekânlarla bağdaşmayan noktaları bir araya getirerek yeni seçenekler ürettiğini söyler. Fakat oluşturulan bu yeni yerleri bir dil sistemine benzeterek açıklayan Foucault, heterotopyaların “*sözü kurutmakta, kelimeleri kendi üzerlerinde durdurmakta, her tür gramerin olabilirliğini daha köküünden itibaren reddetmektedirler; bunlar mitosların bağlantılarını çözmekte ve cümlelerin lirizmine kısırlığın darbesini indirmektedir*” (Foucault, 2017; 15). Fakat iktidar heterotopyalar aracılığıyla uyumlu bir yerleşim yeri oluşturabilmektedir. İktidar “*dışlamakta*”, “*basturmakta*”, “*püskürtmekte*”, “*maskeleyemekte*”, “*soyutlamakta*”, “*sansür etmekte*”, “*saklamaktadır*. İktidar fiili durumda üretmektedir; hakikiyi üretmektedir; gerçeğin nesnelere ve ayinlerinin alanlarını üretmektedir. Birey ve ona ilişkin olarak elde edilebilecek bilgi bu üretime aittir” (Foucault, 1992; 243). Toplumla uyumlu yaşamak isteyen bireyin heterotopya da bulunmayı istememe gibi bir seçeneği yoktur.

Ütopyalardan farklı olarak gerçekte var olan heterotopik mekânlar, sonradan üretildiği için yapay durmaktadır. Yapaylığa rağmen sosyal hayata iktidarın nüfus etmesini sağladıkları için bireyin katılımı kaçınılmazdır. Foucault’nun *Özne ve İktidar* adlı eserinde altı guruba ayırdığı heterotopyaları maddeler halinde belirtecek olursak:

1. Kriz/ Sapma Heterotopyaları: ilkel toplumlarda yeni yetmeler, adet dönemindeki kadınlar, hamile kadınlar, yaşlılar, ayrılmış, ayrıcalıklı, kutsal ya da yasak yerler. Erkeğin ilk cinsel deneyiminin aile ortamı dışında yaşanması gerektiği düşünüldüğünden yatılı okullar ve kışlalar. Kızlar içinse bekâretlerini kaybettikleri yerin koordinatları bilinmek istenmediğinden hareket halinde olmayı sağlayan balayı trenleri, ya da yabancı bir yer olan balayı oteli. Yaşlılık ya da hastalık gibi sebeplerle toplumun düzeninden sapma davranışı gösterenler için dinlenme evleri, psikiyatri klinikleri, hapishaneler.

2. Tarih boyunca var olan ama değişen heterotopyalar: Batı dünyasında on sekizinci yüzyıla kadar kentin ortasında bulunan mezarlıklar, yirminci yüzyılda yaşayanlara ölümü hatırlattıkları için şehir dışına alındılar.

3. Bağdaşmaz Heterotopyalar: bağdaşmayacak birçok unsuru bir araya getiren heterotopyalar. Dörtgen olan sahne yapısında üç boyutlu bir manzara sunan sinema, dört köşesinde dünyanın dört diyarını bir araya getiren kutsal bir mekân olan geleneksel Acem bahçesi, desenleriyle bahçenin reproduksiyonu olan halı.

4. Zamanın biriktirilmesi ve bölünmesiyle oluşan heterotopyalar: a) Modern zamanın yığılmaya ve kendi zirvesini aşmaya önem verdiği heterotopya gurubuna müzeler ve kütüphaneler dâhildir. On dokuzuncu yüzyılın biriktirme fikrini yansıttıkları için Batı kültürüne özgüdürler. b) Şenlik heterotopyaları: yılın sadece belli dönemlerinde kurulan panayır, gidilen tatil köyleri zamanın lineer akışını bölerler.

5. Açılma kapanma sistemi gerektiren heterotopyalar: Belli bir izinle giriş çıkışın yapıldığı ya da kalmanın zorunlu olduğu yerlerdir. Hapishane, Türk hamamı belli bir izin ve içeri girildiğinde belli kurallara uyulması gereken heterotopyalardır.

6. Aşırı heterotopyalar: insan yaşamının bölümlere ayrıldığı tüm mevkileri, tüm gerçek mekânı daha bir yanlısıma olarak teşhir eden genelevler, mükemmelliğe ve titizliğe önem verilerek oluşturulan kolonilerin (Cizvit Kolonileri) yerleşim yerleri (Foucault, 2014; 291- 302).

Altı türe ayrılan heterotopyaların ortak noktası, iç mekân bir diğer ifadeyle kapalı alan olmalarıdır. Kriz heterotopyalarında toplumsal yaşama sağlık veya psikoloji yönünden uyum sağlayamayan kişilerin ayrıştırılması ve kalanların yaşamlarına rahatça devam etmeleri amaçlanır. İkinci grup heterotopyalarda kültürel ve zamansal farkların mekân üzerindeki etkisi gösterilir. Örneğin günümüzde ev denilince çok küçük metrekarelere sahip alanlar, kutu, kapsül tabiriyle nitelenen mekânlar karşımıza çıkar. Bağdaşmaz heterotopyalardan sinema, teknolojik imkânların yardımıyla kurulan efektler ve ses sitemleriyle seyirciye

yeni bir boyuta götürür. Bahçeler, modern yaşamın insanı uzaklaştırdığı doğaya göndermede bulunur. Kolonilerin tecrit alanları, kendi kurallarını belirleyerek kendilerinden olmayana kapalı olmalarıyla oluşturdukları bir yaşam yeridir.

Foucault, heterotopyaları “*sarsıcı ve tabriş edici güçlerinden dolayı önemser*” (Karaman, 2018; 284). Altı başlıkta açıklanan türlerden sapma heterotopyalarından ilkel kavimlerde gözlenen ve çoğu artık uygulanmayan örneklerinin dışında hepsi “*gerçek bir mekândır, bu gerçek mekân mevcut toplumsal düzen içerisinde bir şeyi temsil eder, bir şeyle mücadele eder, ya da bir şeyi ters yüz eder*” (Çavdar, 2018; 947). Lefebvre’nin heterotopi kavramıyla Foucault’nun heterotopya kavramını karşılaştıran Çavdar, karşıtlıkları şu şekilde tablolaştırır:

Foucault’da Heterotopya	Lefebvre’de Heterotopi
Sıradışı	Sıradan (gündelik hayat)
Zorbalığın çözümlenmesine odaklanır.	Özgürlüğün keşfine odaklanır.
Bağımsallık içermez, zaman-mekan dışı	Bağımsallık içerir, Zaman mekan bağımlı
Statiktir, kendinden menkuldür.	Dinamiktir, devinime açıktır.
Bilinçaltındaki mekan-subliminal	Bilinç eşliğinde mekan-liminal
İşsel düzen	Uzak düzen
Üretim tarzı ile ilişkisi yok.	Kapitalist üretim tarzı ile ilişkili.
Ütopyanın karşıtı	İzotopi’nin karşıtı
Erk/kod tabanlı, ötekinin düzeni	Sınıf tabanlı, baskın olmayan sınıfın düzeni
Ötekiliğin yeri	Direnişin yeri
Devrimsel yanı yok.	Potansiyel devrim

(Çavdar, 2018; 949)

Yukarıdaki karşılaştırmada da görüldüğü gibi Foucault da bağdaşmayan unsurların bir arada kapalı alanda bulunması ve kültürel değişiklik göstermeleri ayırıcı unsurlardır. Bu özellikler sayesinde ütopyanın karşıtı olarak ortaya sunulan heterotopyaların gerçekliği artar. Heterotopyaların toplumdan topluma değişiklik göstermesi her toplumda bulunan bir mekân olarak mezarlığa yüklenen anlam çeşitliliğiyle somutlaşır. “*Dünyada tek bir kültür olmayacağı için heterotopyalar da tek ve evrensel değildir ve kültürün senkronizasyonuna göre değişir*” (web.mit.edu, 2020). Örnekle açıklamak gerekirse Türk hamamları toplum temizliğindeki etkinliğini evlerdeki duşlarla kaybetmiştir fakat kültürel bir farklılık olarak yaşatılmaya devam eder. Kimisi evini son teknolojik özelliklerle kuşatırken bazı kolonilerde modern zamana ait her nesneden uzak bir yaşam sürülmesi öğretilir. Heterotopyalar kültüre göre değişimin yanında bireysel faktörlerle de farklı anlam kazanırlar. Yılmaz, *Der Kulturen* adlı yapıtı incelediği eserinde dış dünyaya uyum sağlayamayan karakterin hapisanede ne kadar da mutlu olduğunu hatta çıkmaktan ürküttüğü hikâyesini (Yılmaz, 2018) ele alır. Heterotopyalara yüklenen bireysel anlamın değişkenliği vurgulanır.

Sınıflandırmalarda görüldüğü gibi heterotopyaların ayrışma unsuru insanın davranışlarıdır. Bu sebepten heterotopyalar “*sadece birer mekân olmayıp insanın insanla ilişkisinin günümüz dünyasında nasıl şekillendiğini gösteren örneklerdir*” (Nakıboğlu, 2015; 382). Modern hayatta şehirlerde vaktini daha çok kapalı alanlarda geçirirken, davranış türlerine göre mekânı seçecek ya da yetkili mercilerin kurallarına uymaya zorlanacaktır.

Çalışmamızda, göçmen edebiyatı ve bu edebiyatının ikinci kuşak temsilcilerinden olan Şenocak hakkında bilgi verildikten sonra Şenocak’ın *Köşk* adlı romanını, Foucault’nun heterotopya sınıflandırması bağlamında inceleyeceğiz. Romanda, modernleşmenin yanında siyasi değişikliklerin de yaşandığı toplumlarda mekânın anlamının, işlevinin nasıl değiştiğini, başka kültürlerle karşılaşıldığında kişinin mekâna dair görüşlerinin etkilenebildiğini göstermeye çalışacağız. Şenocak’ın bu romanını seçmemizdeki sebep, romanın adından başlayarak mekân olgusuna ağırlık vermesi ve bu mekânların içeriğinin siyasi ve ekonomik etkilerle değişmesidir. Çalışmamızda eklektik yöntem kullanılarak bulgular alıntılarla desteklenecektir.

1. Göçmen Edebiyatı

Göç, “*ekonomik, toplumsal veya siyasi sebeplerle bireylerin veya toplulukların bir ülkeden başka bir ülkeye, bir yerleşim yerinden başka bir yerleşim yerine girme işi, muhaceret* (sozluk.gov.tr, 2020) anlamlarında kullanılır. Bu eylemi yapan, dolayısıyla “*kendi ülkesinden ayrılarak, yerleşmek için başka bir ülkeye giden (kimse, aile ve topluluk), muhacir*” (sozluk.gov.tr/, 2020) de göçmen olarak adlandırılır.

İlk kavimlerde savaşlar, coğrafi koşullar ve dini hedefler doğrultusunda yapılan toplu göçler 1960'lı yıllara gelindiğinde ekonomik kaynaklı olup Türkiye'den Almanya başta olmak üzere diğer Batılı ülkelere yapılır. Yeni dönem göçlerde devletlerarası yapılan antlaşmalarla karşılıklı etkileşim sağlanır.

Türkiye'den Avrupa'ya olan göç resmi olarak Türkiye ile Almanya arasında 1961'de imzalanan işgücü antlaşması ile başlar. II. Dünya Savaşı'ndan sonra ekonomileri çöken ve işgüçleri azalan Batı ve Kuzey Avrupa ülkeleri öncelikle; İtalya, İspanya, Portekiz ve Yunanistan gibi Avrupa ülkeleri ile sonra da; Fas, Tunus, Kuzey Afrika ülkeleri, Türkiye ve Yugoslavya ile işgücü antlaşmaları imzaladılar. Türkiye de 1961'de Federal Almanya; 1964'te Avusturya, Hollanda, Belçika; 1967'de Fransa ve 1968'de Avusturya ile işgücü antlaşmaları imzalar (Suvağcı, 2018; 17).

Antlaşma yapılan ülkelerin sayısı gözlemlendiğinde sekiz yıl gibi bir süre zarfında göç faktörünün etki alanının büyüklüğü fark edilir. Almanya'ya yapılan göçlerde de ilk etapta evin erkeğinin para biriktirip tekrardan vatanına dönerek ailesiyle birlikte maddi açıdan daha refah bir yuva kurması amaçlanır. Max Frisch, “*Biz işçi çağırıldık, insanlar geldi*” (Akt., Aytaç, 1991; 153) diyerek ekonomik hedefler için getirilen insanların farklı yönelimlerinin Alman toplumuna getirdiği yükü karşı şikayetini dillendirir. Şenocak *Plädoyer für eine Brückenliteratur* adlı yazısında dönmemeleri sorun olan işgücü hakkında şu ifadeleri kullanır:

İş gücü olarak çağrıldı bu insanlar Almanya'ya. Burada bulunmalarının birinci nedeni ekonomik. Almanya bir göç ülkesi değil. Öyleyse bu insanlar burada konuk. Ama bu konukluk uzadıka ev sahipleri bundan kaygılanıyor. [...] İş gücü demek yedek parça demek değil. Onlar birer insan. Geçmiş bir tarihleri, kendilerine özgü bir dünyaları ve kültürleri var (Şenocak'tan akt. Kuruyazıcı, 2001; 4).

Şenocak, bu etkileşimde farklılıkların tanınması ve birbirini bastırmaması gerektiğini düşünen taraftır. Cem Dalaman ile yaptığı röportajda Şenocak, Almanya'yı göç alan diğer Avrupa ülkeleri ve Amerika ile kıyasladığında Almanya'nın farkını, “*Alman toplumunun göçmenlik olayını hala tam anlamıyla arzulamadığını, bu yüzden göçmen kökenli edebiyatçıların kendilerini kabul ettirmelerinin ABD, Fransa ve İngiltere gibi göçmenliğin doğal olarak algılandığı ülkelere kıyasla daha zor*” (www.amerikaninsesi.com, 2020) olmasına bağlar. Dönmekten vazgeçen, eşlerini ve çocuklarını da memleketten getiren işçiler, eğitim gibi başat konularda hedef ülkeyi yeni oluşumlar kurulmasına zorlar. Almanya'da kalmaya karar verenleri de anavatanlarında bekleyen bir sorun vardır: “*Almanya'ya gidenler bir taraftan Almanların ayrımcı tutumlarına maruz kalırken diğer taraftan memleketlerine döndüklerinde kandırılmaya çalışılır*” (Suvağcı, 2018; 491). Bir antlaşmayla başlayan süreç yeni bir antlaşmayla sona erecektir: Göç dalgası “*1973'te kabul edilen Aile birleşiminin ardından Almanya'nın işçi alımını durdurmasına kadar sürer. Helmut Kohl döneminde, yabancı işçilerin ülkelerine dönmeleri için teşvik yasası çıkarıldı. Belirli koşulları yerine getiren işçilere 10 bin 500 Mark, ayrıca çocuk başına bin 500 Mark yardım ödenmesiyle, 1982 - 1985 arasında 300 binin üzerinde Türkiyeli işçinin (m.bianet.org, 2020) ülkesine dönmesi sağlanır. Hayatlarına Almanya'da devam etmeye karar verenler dil, din, kültür farklılıklarının yaratacağı sorunlarla yüzleşmek zorundadırlar. Ortadan kaldıramadıkları sorunları yazmaya karar veren göçmenler, edebiyat tarihinde o güne değin kullanılmamış bir kavramın ortaya çıkarılmasını sağlarlar. Yaygın kullanımıyla göçmen edebiyatı başlığında değerlendirilen eserleri Aytaç (1995; 56), “*(...) zorunluluğu pek kesin olmayan, daha çok söz konusu kişinin ya da kişilerin kendi seçimiyle göç ettiği yabancı ülkede verdikleri ürünler toplama*” olarak tanımlar. Göç olgusu “*dünya edebiyatlarında da sıklıkla ele alınan bir konu*” (Akgün, 2015; 71-73) olması açısından farklı bir mekânda yaşamlarını sürdürmeye çalışan insanların duygu ve düşüncelerinin ileriki kuşaklara aktarması açısından da önemlidir.*

Türk- Alman Edebiyatına Tarihsel Bir Bakış ve Bu Edebiyata İlişkin Kavramlar başlıklı çalışmasında Zengin, tanımı üzerinde farklı görüşlerin olduğu göçmen edebiyatına Jena Üniversitesinin Yabancı Dil Olarak Almanca (Deutsch als Fremd- und Zweitsprache) Bölümünün tanımlarından şu derlemeyi yapar: *Konuk (Misafir) İşçi Edebiyatı (Gastarbeiterliteratur), Azınlık Edebiyatı (Minderheitsliteratur), Gurbetçi Edebiyatı (Ausländer Literatur), Yabancı Edebiyatı (Literatur der Fremde), Göçmen Edebiyatı (Migrantenliteratur), Kültürlerarası Edebiyat (Interkulturelle Literatur), Kültür - aşırı Edebiyat (Transkulturelle Literatur)* (Zengin, 2010; 332). Göçle şekillenen bir hayatın ürünü olan eserlerin her ne kadar geri dönüşler giderek azalsa bile bu edebiyata göçmen edebiyatı ve kültürlerarası edebiyat tanımlamalarının uygun olduğunu düşünmekteyiz.

Almanya’da yazın hayatına katkıda bulunan Türk kökenli kişilerin oluşturduğu eserlere verilen tanımlamalar kadar her birinin gidiş sebebi de yıllar içinde farklılaşır. Suvağcı, yazarların gidiş sebebini şu şekilde sınıflandırır:

1. *Ekonomik Nedenlerle Almanya’ya Gidenler: Bekir Yıldız, Fethi Saraşçı, Habib Bektaş, Özgen Ergin, Özdemir Başarğan, Murat Karaaslan, Ali Özenç Çağlar, Muammer Bilge.*
2. *Siyasi Nedenlerle Almanya’ya gidenler: Fakir Baykurt, Güney Dal, Y. Ziya Bahadınlı, Vehbi Bardakçı, Aysel Özakın, Oya Baydar, Yücel Feyzioglu, Ali Arslan.*
3. *Memuriyeti Nedeniyle Almanya’ya Gidenler: Osman Çeviksoy, Sıtkı Salih Gör, Haydar Işık.*
4. *Eğitim Almak için Gidenler: Yüksel Paşarkaya, Kemal Kurt, Ertunç Barın.*
5. *Ailevi Nedenlerle Almanya’ya Gidenler: İlhan Atasoy*
6. *Almanya’ya Gitme Nedenleri Tespit Edilemeyenler: Nevzat Üstün, Mehmet Yıldız, Gülseren Heydorn, Gönül Özgül, Molla Demirel, Hüdaî Ülker, Reşat Karakuyu, Aras Ören, Rıza Hekim (Suvağcı, 2018; 3 - 4).*

Şenocak, ailesinin Almanya’ya taşınmasının ardından gurbet serüvenine katılmıştır. İlkokul eğitiminden beri bulunduğu Almanya’da dil sorunuyla daha iyi başa çıkabilen ikinci kuşağın temsilcilerinden olur. Şenocak sekiz yaşında gittiği Almanya’da öğrenimine devam ederek dilini geliştirme fırsatı bulmuştur. Annesi öğretmen babası gazeteci olan Şenocak, okumuş bir ebeveyne sahip olmanın işçi ailelerinin çocuklarına nazaran kendisi için olumlu bir ayrıcalık olduğunu belirtir (youtube.com/watch, 2020). Bu kuşağın üyeleri yayın hayatına Alman yayınevlerinin olumlu bakış açısıyla girer. “Birinci kuşakta kültürel şok, ikinci kuşakta kimlik arayışı gözlemlenirken, üçüncü kuşakta kültürel bir uyumun var olduğu saptanmış ve tüm bu durumların yazını tanımlamada yol gösterici nitelikte olduğu anlaşılmıştır” (Saka, 2018; 1885). Eserlerde özellikle ev sahibi ülkenin fark edemeyeceği sorunlar somutlaştırılmış şekilde okuyucuya sunulur. Bu sebeple anlatım tutumlarında eleştirel bir dil görülür (Aytaç, 1991; 154-156). Kaleme alınan ilk eserlerin estetik bir kaygı taşımadan “sanat düzeylerinin ve biçimsel özelliklerinin düşünülmemesi aksine konuya ağırlık verilmesi” (Zengin, 2000; 106) eleştirilen bir diğer nokta olsa da dönemin koşullarını resmetmesi açısından değerlidir. Kendilerini yazıyla anlatmayı tercih edenler kendilerinden özveride bulunarak kurdukları yeni yaşamda iki toplumun birbirini daha iyi anlamasını amaçlar. İşçiler, “kendi ülkelerinde göremediği güzellikleri ve imkânları burada tadan insanlar, aynı zamanda kendi memleketinde çalışmadığı kadar yoğun bir iş temposuyla çalışıp, kuralların ve makine gibi çalışanların ülkesi Almanya’nın zorluklarını da yaşamışlar” (Koyuncu ve Asutay, 2018; 10). Almanya, işçilerden bilmedikleri bir dille tanımadıkları bir kültürde kendi alışkanlıklarının dışına çıkarak, ortama hemen uyum sağlayıp bütün güçleriyle çalışmalarını ve Almanya’nın kalkınmasına katkıda bulunmalarını beklemiştir. Bu durumun zaman gerektiren bir süreç olması Alman ekonomisine zarar anlamına geldiğinden uyumun hızlandırılmak istenmesi insani yaklaşıma terstir. Kuruyazıcı, Almanların farklı millet ve dine mensup işçilerden “kendi kimliklerinden ödün vererek Almanlaşmalarını istemelerini” (Kuruyazıcı, 2001; 4) aradaki iletişimi daha da güçlendirdiği tespitinde bulunur. Kabul görmeyen ve değişmeye zorlanan işçiler kendilerini ve değerlerini koruyabilmek adına bir arada bulunmaya özen gösterirler. Almanların etkisinden uzak olabilmek için “Berlin’de koruma altına alınmış, yıkıntı halindeki Kreuzberg bölgesini seçmişlerdi. Orada en kötü koşullarda yaşasalar bile birlikte olmaktan güç alıyorlardı” (Kuruyazıcı, 2001; 6). Korunmaya ihtiyaç duyma hali işçilerin ailelerini getirmelerinin ardından değişir. Dünyaya gelen çocukların geleceği, öğrenimi gibi durumlar Almanlarla ve Alman devletinin resmi okul, hastane gibi resmi kurumlarıyla iletişimi gerektirdiğinden etkileşim kaçınılmazdır. Başlangıçta planlanmayan bu etkileşime rağmen işçilerin, “öz kimlikleriyle Avrupa yapbozunun parçaları olarak görülseler bile onların maceradan-yıkımadan-bozmadan ziyade, hep yapmanın-oluşumun-birleşimin içinde yer aldıkları (Can, 2011; 151) Alman ekonomisinin gelişiminden anlaşılır.

Günümüzde dördüncü beşinci kuşağın yaşamını sürdürdüğü Almanya’da Türk kökenli yazarların yayın hayatına katkısı estetik olup olmadığına dair tartışmalar sürmesine rağmen başarıyla devam etmektedir. İlk gidiş sebepleri ne olursa olsun başka bir toplumda kültürel farklılıklara rağmen kendisini yazıyla ifade etmiş ve ispatlamış bir kitlenin oluşturduğu ve sonraki kuşağın katkıda bulunduğu eserler toplumlar arasındaki iletişim köprüsünü güçlendirecektir. Bu yazının temsilcilerini sahip oldukları iki dille, iki kültürle kabul etmek ve sadece bir tarafın sözcüsü olarak görmemek gerekir.

2. Zafer Şenocak, Edebi kişiliği ve Eserleri

1961 yılında Ankara’da doğan, Alman yazını, felsefe ve politika öğrenimi gören, 1970’ten beri Münih’te yaşayan Türk yazar Zafer Şenocak, 1979’dan bu yana yayın hayatına Almanca kaleme aldığı şiirler, denemeler ve öykülerle devam etmektedir. Şenocak, 1988 yılında *Adelbert von Chamisso Teşvik Ödülü*’ne layık görülmüştür. *Sirene* adlı çok dilli edebiyat dergisinin yayıncılarından. Eserleri Türkçe, İngilizce, İbranice, Fransızca ve Hollandacaya çevrilen Şenocak, ABD üniversitelerinde konuk öğretim görevlisi olarak ders vermektedir (Şenocak, 1997; I).

Ailesinin ev içinde Türkçeyi koruması Şenocak’ın iki dilli yetişmesine katkı sağlar. Dokuz yaşında farklı bir dille karşılaşan Şenocak bu ikiliğin yaşamının merkezinde olacağını “bölünmüş çocukluk” kavramıyla niteler:

Bölünmüş çocukluk da ilginç; benimki bölünmüş çocukluk. Sekiz yaşında mekân değiştiriyorsunuz, başka bir ülkeye, başka bir dil ortamına, kültürel ortama giriyorsunuz. Tabii ben İstanbul’dan Münih’e gittim. Almanya’daki Türkler genelde taşradan Almanya’ya gitmiştir. Sonuçta şehirlerarası bir gelgit oldu benimki, yani çok büyük bir fark oluşmadı. Ama tabii ki dilde, edebiyat açısından bakarsak, bilinçaltına yansıyan bir farklılaşma oluşuyor. Bu çok doğal bir şekilde iki dilliliğe götürdü beni, çünkü aile içinde Türkçe konuşulmaya devam etti.[...] Çok kitap okunan, Türkçe konuşulan bir ailem vardı, böyle bir ortamda Türkçe saklandı. Bizim evde hiç Almanca konuşulmadı; evin dili Türkçeydi (oggito.com, 2020).

Okul hayatıyla birlikte Almanca öğrenme zorunluluğu bile kendi odasının sınırlarını aşmaz, “*çocuk odası gittikçe Almanca konuşulan bir alan haline gelirken, dairenin geri kalanına Türk dili hâkim oldu. Beni iki dilli bir insan yapan düzenlenmiş sınırları olan iki dilli bir daire* (institut-fuer-menschenrechte. de, 2020). Ailenin kuralcı tutumuyla anadilini kullanılma zorunluluğu göz önünde bulundurulduğunda Şenocak’ın iki dilli gelişmesi sağlanır. Yazarın başarısı Amerika’nın da dikkatini çeker ve üniversitelerde yazını anlatması teklif edilir. Yazarın 90’lı yıllarda misafir öğretim üyesi olarak Amerika’daki üniversitelerde dersler vermesi yine göçmen edebiyatı temsilcilerinden olan Yüksel Pazarkaya’ya göre yazarın yazıları arasında türler arası bir karışıklığa sebep olur: “*Anlatılarında öykülemenin yanı sıra deneme ve makale niteliği ağır basıyor. Bu ise öykülemeyi, anlatmayı, denemesel söyleme kaydırıyor. Ancak türler karışıklığı, sonuçta yetenekli bir yazar olarak kalarak, iyi bir öykücü ya da anlatıcı olmasını engelliyor*” (Pazarkaya, 2001; 70). Bu görüş kamuoyunda karşılık bulmaz ve başarısı medyanın da dikkatini çeker.

Literatür in Bayern Dergisi’nde Ulrich Johannes Beil, Zafer Şenocak için şu ifadeleri kullanır:

Çeşitli kültürler arasında yer alan bir yazar. Kurulu düzeni yıkan bir ‘outsider’; sınırın hem bu tarafında hem de öte yanında yabancı. Zafer Şenocak’la 80’lerin başında tanıştığımda hem mistisizminden hem de Ingeborg Bachmann’dan ve Paul Celan’dan söz ederek beni şaşırtmıştı. Neredeyse Lessing’i çağırıyor. Zafer Şenocak diyebileceğim bir atmosferi vardı... Baudelaire, Rimbaud, Günter Eich ve René Char’ın etkisi altında kalmış olan Şenocak, yabancı bir ülkede yazmasına karşın, hep basmakalıp bir sürgün yazını havasından uzak (core.ac.uk/download,2020).

Barbara Perkovaç, 18.10.1986 tarihli *Schwäbische Zeitung*’da Şenocak’ın çok yönlü bir yazar oluşuna değinir: “*Ingeborg Bachmann, Paul Celan ve Peter Huchel, Şenocak’ın örnek aldığı şairler. Her zaman ‘şüursel’ bir temelde kalmak istediğini söyleyen Şenocak, bununla apolitik olduğunu belirtmeyi amaçlamadığını, ama şiirlerinde politik olanı şifreli kullandığını açıklıyor*” (core.ac.uk, 2020). Erken yaşlarda Ankara- İstanbul ve Münih arasında şekillenen hayatının çeşitliliğine dair Akkaya (2016) ile yaptığı söyleşide, kendisinin de bir göçmen olduğunu belirterek, bu konuya dair sorulara şu cevap verir:

Göçmenlerin bir özelliği de çabuk intibak edebilmeleri. Bir yerde oturmaya başladığınız zaman, oranın havasını teneffüs ediyorsunuz. Bu hava size pek de yabancı gelmiyor. Tabii ki, her yerin bir yabancılığı var. Almanya’daki bu ‘yabancı’ sözcüğünü anlamış değilim. Yeryüzünde yaşıyoruz sonuçta hepimiz. Bu kozmopolitizm anlamına gelmiyor. Kozmopolit değilim. Kendi içimde olan dünyayı çeşitli yerlere taşıyan bir insanım. Bunu o şehirlere taşıyorum. Sorun, benim içimdeki dünya ile gittiğim yerlerin nasıl bir bağlantı kuruyor olması. Hiç bağlantı kuramadığım yerde yabancıyım tabii ki. Ama çoğun yerde bağlantı kurabiliyorum. Çok yoğun duygular, ancak bazı yerlerde yaşıyorum: Üsküdar’da bir yokuşta yaşadığım duyguyu ben muhtemel Berlin’deki Unter der Linden’de yaşayamam. Burada yaşadığımı da orada ya da başka yerde yaşayamayabilirim. Benim kitaplarımda da değindiğim ya da tartışma toplantılarında iddia

ettiğim ve tekrarladığım şu: Bu duygular veya düşünceler yan yana da yaşayabilir, yaşanabilir. İlla Berlin'i vatan duygusuyla hissetmem için, Üsküdar'ı unutmam gerekmiyor (dunyabizim.com, 2019).

Romanlarının yanında şiir de yazan Şenocak, iki milletin belli başlı özelliklerini bünyesinde barındırabilmenin avantajını yaşar. Bu sayede de kendinden önceki kuşağın eserlerinden içerik olarak ayrılır. İş ortamlarından ya da Alman vatandaşların davranışlarından yakınan ve sürekli memleket özleminden dem vuran biri yerine içinde bulunduğu topluma ayak uydurabilmiş biri olarak yazın dünyasında çalışmalarını kaleme alır. Hem Almanca hem de Türkçe yazmaya devam eden Şenocak iki dili de korumanın avantajını şöyle dile getirir: “‘Köşk’ romanıma, ‘Alman Terbiyesi’ adlı eserime katkı sağladılar. Köşk’te seküler dilin ardında duran bir ‘din dili’ var mesela. O dili en iyi Türkçe yazabiliyordum” (www.dunyabizim.com, 2019). Romanlarında ise “aidiyet ve kimlik meselelerini ele alan yazar Zafer Şenocak vatansızlığı, yabancı olmayı, anadil sorunlarını göç eden kabramanların farklı kültürler arasındaki var oluş çabalarını, tarihe dayanarak anlatır. Biçimsel olarak da yenilikler peşinde olan yazar postmodern romanın özelliklerinden faydalanır (Adıgüzel, 2008; 36). Karakterlerine yaşattığı kimlik sorunsalı mekân üzerinden tarihi olaylara göndermelerle gerçekleşir. Mekân, anılara ev sahipliği yağması açısından arada kalmış bireye geçmişini hatırlamada ışık tutar.

Almanca yazan yazarların eserlerindeki unsurları metinlerarasılık bağlamında inceleyen Ekiz (2002; 133-135) Şenocak’ın eserlerinde karşıt unsurların ele alındığı vurgular. Bunların başında Doğu- Batı, Hristiyanlık- Müslümanlık, Türkiye- Almanya olarak mekân üzerinden bir kıyaslamaya ve eleştirel dille anlatmaya çalıştığını belirtir. Şenocak eleştirel ifadeleriyle senteze ulaşma çabası içerisindedir.

Almanya’da yaşayan ve hem Türkçe hem de Almanca yazan yazarların eserlerinde kimlik ve yabancılaşma üzerinde duran Cengiz, Şenocak için, “kimliğini bulmada daha önce belirlenmiş olan sınırların varlığını kabul eden ve kökeniyle barışık bir şekilde yönünü bulmanın rahatlığını ve artık sınırları belirlenmiş bir yaşama kavuşmanın huzurunu yaşayan” (Cengiz, 2009; 254-255) bir yazar tanımlamasında bulunur.

Karın Yeşilada ile yaptığı röportajda, kendisini Türkçe yazan yazar olarak değerlendirip değerlendirmede sorusuna Şenocak, kimliğin kendisi için bir rol oynamadığını fakat bir yazarın biyografisinden beslenebileceği cevabını verir. Biyografi nasıl şekillenmişse, yazılanlarda o ölçüde şekillenecektir. Bu durumda kendi biyografisinde hem Türkiye’de hem Almanya’da geçen çocukluğunun izleri olduğu için iki dilli yazan bir yazar olarak hem Alman hem de Türk yazar olarak nitelendirilecektir. (heimatkunde.boell.de, 2020). Yazarın iki kültürde yetişmiş olmasının farklılığı medya dünyasının odaklandığı bir durumdur ve hangi tarafı seçeceği merak konusudur. Franziska Trepke’nin hangi dile yöneldiği sorusuna Şenocak, hiçbirine diye cevap vererek iki dilli yetişmiş olmasının bir tercih unsuru yapılmasını eleştirir:

Kişi belirli bir dile yönelmez, üstelik çok dilli insanlar duruma göre dillerini değiştirebilirler. Duygulara göre şekillenecek bu terihle kendisine sıklıkla “neden kitaplarımızı Türkçe yazıyorsunuz?” sorusunun yöneltildiğini belirten Şenocak “Neden yazmayayım” diye cevap verir. Bu dil de benim kafamda. Almanca romanlarım, Türkçe romanlarım, Almanca şiirlerim, Türkçe şiirlerim var. Bunda tubaf bir yan göremiyorum. Benim için gayet doğal (Er vd., 2017; 229).

Şenocak için “çokkültürlülük ve çekirdek Avrupa değerleri arasında seçim yapmak zorunda olmak yanlış bir ikilik” (Corry, 2013; 15) oluştururken illa bir tarafı seçmek zorunda bırakılmanın psikolojik bir baskı unsuru olduğu unutulmamalıdır. Romanlarında olduğu gibi şiirlerinde de yabancı dile hâkim, kültüre uyumu sezilen Şenocak, “alışılmadık yepyeni imgelerle karşımıza çıkar hep, Almanca’ya yeni olanaklar, kökeni Doğu dünyasında olan renkler ve zenginlikler katar.[...] İki dil arasında kalmış olmanın verdiği eziklik ve acı artık aşılmış, iki farklı kültürü kucaklayabilmenin getirdiği zenginlik ve coşku yerini almıştır” (Özoğuz, 2001; 208). Kültürlerarası etkileşimde göçmen edebiyatı temsilcilerinin eserlerinin katkısı büyüktür. Canoğlu, Şenocak ve Zaimoğlu arasındaki ortak noktalara dikkat çeker ve her ikisinin ılımlı yaklaşımının bu iletişime katkısını olumlu bulur, her ikisi de yazdıklarıyla “sınırlara çekilmeyi ortadan kaldırmaya çalışır, bu durum Türklerin negatif imajını değiştirmeye katkı sağlar (Canoğlu, 2018; 245). Yazarın eserlerindeki başarısı Türk ve Alman kültürünün dünyaya açılmasını da sağlar. Çok yönlü bir yazar olan Şenocak romanlarını yazarken de farklı kaynaklardan yararlanması okunurluk düzeyini artırır:

Mesela ben arşiv çalışmaları yaptım bazı romanlarımda. Sonra arşiv çalışmalarını unutarak, bilinçaltıma koyarak yazdım. Bilinçaltı arşivi oluştu diyelim. Bu da aslında şiire yakın bir yöntem, çünkü bir şekilde bilinçaltında saklı olan şeyler çıkıyor, dile yansıyor, dili şekillendiriyor. Belli bir ölçüde yabancılaşmadan şiir oluşmuyor. O yabancılaşma da şiirde ve düzyazıda kendini gösterebiliyor. Roman yazarken de türleri, çeşitli yazı formlarını sürdürüyorum, yan yana kullanmayı seviyorum, bazen iç içe de geçiyor. Mesela denemelerimde diyalog formunu kullanırım bazen, formları karıştırmayı seviyorum (oggito.com, 2020).

Şenocak, okuyucuyu tarihten felsefeye götüren içeriğe sahip eserleriyle edebiyat dünyasında yer edinebilmiştir ve kendisini bir tarafa çekmek isteyen medyatik sorulara kulak asmayarak kendisi gibi ikinci kuşak yazarlar için şu uyarıda bulunur:

Almanca'yı çok iyi bilmeleri doğal. Anavatanlarıyla bağlantıları ise o derecede zayıf. Anadilleri yitip gidiyor. Kimlikleri ikiye bölünmüş. İki yan eşit ağırlıkta olmazsa denge bozulur. Ama bu bölünmüşlükten çift kimlik doğabilir. Ayaklar aynı anda iki kıtaya basmayı öğrenmeli. Her uçurumun bir köprüyle aşılabileceği umut edilir. Böyle bir köprüyü işte İkinci Kuşak kurabilir. Nasıl bir anne babadan parçalar taşısak içimizde, onun gibi iki kültürden alacakları parçalardan yeni bir filiz oluşturarak bu iki kültür arasındaki yerlerini aramak zorunda ikinci kuşak (Şenocak, 1986; 69'dan akt. Kuruyazıcı, 2001; 22).

Şenocak'ın türler arası etkileşimden faydalanarak oluşturduğu eserlerin anlaşılması kimi zaman okuyucuyu zorlasa da bu durum ikinci kuşak temsilcilerinin dile hâkimiyetini ve ayrılmış kimliklerde dahi kendilerini gösterebilmeleri açısından önem taşır ve edebiyat dünyasındaki yerini sağlamlaştırır.

Eserleri

Şiir Kitapları:

Elektrisches Blau/ 1983, Verkauf der Morgenstimmungen am Markt/ 1983, Flammentropfen/ 1985, İlk Işık/ 2016, Nach den Umarmungen/2016, Kıy ve Kabuklar/ 2018

Diğer Yayınları:

Das Kummerrad/Dertli Dolap 1986, Jedem Wort gehört ein Himmel/ 1991, Der Mann im Unterhemd/ Atletli Adam/ 1995, Ritual der Jugend, Gençlik Ayinleri/ 1987, Das senkrechte Meer/ 1991, Fernwehanstalten/ 1994, Gefährliche Verwandtschaft/ Tehlikeli Akrabalık /1998, Tehlikeli Akrabalık/ 2016, Der Pavillion/ Köşk/ 2008, Alman Terbiyesi/ 2007, Yolculuk Nereye/ 2007, Dünyanın İki Ucu/ 2011

3. Köşk Romanı Hakkında

Eserde kendi kültürü ve Batı hayranlığı arasında kalmış karakterin kimlik arayışı, Türk ve Alman tarihindeki önemli yeri olan İkinci Dünya Savaşı, Berlin Duvarı'nın yıkılması ve 1960 darbesi gibi tarihi olaylar ekseninde gelişir. Köşkün “*geleneksel eğitimin yanında Batı eğitimi de verilen ilk taht adayı olmuş; Avrupa prensleri gibi yetiştirilmiş, özel hocalardan Fransızca ve Batı müziği dersleri almış*” (Sakaoğlu, 1999; 436) son halife Abdülmecid'e ait olması ve ana karakterin adının “*hayatının başında tahta geçme ümidi olmayan bir şehzade*” (Ortaylı, 2014; 119) olmasına rağmen tahta geçen sonrasında da halk ile iletişimde “*Cuma selamlıkları baricinde kendisini Yıldız Sarayı'na kapattığı*” (Armağan, 2008; 41- 42) için sorun yaşayan, sanatsal yönü kuvvetli olan “*tiyatroyu seven, Yıldız'da ki saray tiyatrosunda opera, operet, çeşitli yabancı oyunlar yanında, Abdürrezzak ve öteki ünlü komiklerin tuluat sergilemesine*” (Sakaoğlu, 1999; 484) imkân veren Abdülhamid'in adını çağrıştırması dikkat çekicidir. Karakterlerin isimleriyle yapılan bu göndermede Osmanlı Devleti'nde tahta çıkan padişahların birbirlerinin emanetlerine sahip çıkamamaları ve en sonunda ülkeyi terk etmek zorunda kalmaları eleştirilir. Seslere duyarlılığı sebebiyle garipsenen, zamanla bitki ve eşyalarla konuştuğu için cinlerin eline geçirdiği düşünülen Hamit, ne kendi ailesinde ne de arkadaş çevresinde kabul görür. Kız kardeşleri evlenip evden ayrılmıştır, buyurgan ve hırçın olan abisi ile sürekli kavga halindedir. Anadolu ve İstanbul arasında bal ticareti ile uğraşan babası ile iletişimi yok denecek kadar azdır. Ailesinde gideceği tek yer annesidir, fakat on bir çocuğundan beşini kaybeden annesi büyük bir sessizliğe gömülmüştür. Evlatlarına ve kocasına ilgisizliği ömür boyu süren anneden sonra Hamit, iletişim kuramadığı bu aile ortamından kendi isteğiyle ayrılır. Münih'e gitmek her ne kadar kendi seçimi olsa da bu durum kendi

ülkesinde aynı olanaklara sahip olamamanın sonucudur. Öğrenim için bulunulan mekândan ayrılmak da gurbetin farklı bir boyutudur. İş olanaklarının azlığından geçimlerini sürdüremeyen kişilerin iş bulmak için yurt dışına göç etmeleri ile öğrenim alanında ülkesinde yeterli olanakları bulamayan gencin mücadelesi benzerdir.

Hamit'i içinde bulunduğu karmaşık ve güvensiz ortamdan verdiği güvenle kurtaran kız arkadaşı Hilde, eserdeki Alman toplumunun temsilcisidir. Alman kız arkadaşının varlığıyla Hamit, "Almanya'ya artık her yönden Türkiye'ye tercih edilecek bir psikolojiye bürünmüştür" (Ceylan, 2019; 19). Hilde, dünyanın zorbalığına karşı temiz ve iyimser kalabilmiş bir insandır. II. Dünya Savaşı'nın olumsuzluğunun baş gösterdiği yıllarda birçok badireler atlattır. Çekoslovakya'nın Sudetler bölgesinden sürülmüştür. Savaşta hem annesini hem babasını kaybeden Hilde'yi, doktor olan çocuksuz ve varlıklı bir aile evlatlık almıştır. Münih'in güneyinde sarmaşıkla kaplı eski bir köşkte oturmaktadırlar. Üvey anne ve babası farklı mezheplerden oldukları için çevrelerinde birçok ayrıma ve kınanmaya maruz kalması farklı bir dinden ve milletten olan Hamit ile arkadaşlığına onay almasını kolaylaştırır. Bunda Hamit'in yeme ve konuşma alışkanlıklarının tıpkı bir Alman gibi olması da etkilidir. Öz ailesinden hiç bahsetmeyen Hilde, cazibesini ön plana çıkarmaya çalışan kadınlardan farklı olarak doğal güzelliğiyle hayranlık bırakan bir yapıya sahiptir. Bastırılmış korkuları ve geçmişinin karanlığı ise onu psikolojik sorunların eşiğine sürükler. Köşk, hem Hamit hem de Hilde için kendilerini keşfetme mekânı olmuştur.

3.1. Köşk'te Heterotopya

Bu bölümde *Köşk* romanında geçen mekânlar, Foucault'nun altı maddelik heterotopya sınıflandırmasına göre incelenecektir. Eserdeki heterotopik mekânlar göçmen edebiyatı eserlerinde karşılaşılan yabancı kültürle karşılaşmanın ardından kişinin kendi kültürünü daha iyi gözlemlediğini göstermesi bakımından önemlidir. İş bulabilmek için memleketlerinden ayrılan gurbetçiler Almanya'da öncelikli olarak para kazanmayı planlarken, ailesi ve arkadaşları tarafından yetenekleri küçümşenen Hamit, Almanya'da kendine yeni bir düzen kurmayı planlamakta ve geri dönmeyi düşünmemektedir. Almanya'da kendini zamanla daha rahat hisseder. Bu ülkenin birçok kişiye kasvetli gelen havası Hamit'e iyi gelmektedir. "Bu dünyanın zoraki neşeli, aslında boğucu havası Hamit'e tamamen yabancı olmakla birlikte, bir yerde onu rahatlatmıştı da. Ortak belleği paylaşmadığı bir ortamda kendini sorumsuz hissediyordu" (Şenocak, 2008; 44). Heterotopyalar, "evrensel değildir ve kültüre göre değişebilen özellikleri" (Foucault, 2014; 296) sebebiyle kişilerde farklı etkiye sahiptir. Hamit'in aile mesleği olan arıcılıkla ilgilenmemesi, ailesinin isteği doğrultusunda meslek olarak veterinerliği seçmeyip müziğe ilgi duyması ailesine göre bir aylıklıktır. Foucault, kriz/sapma heterotopyalarında aylıklık da "bir tür sapma" (Foucault, 2014; 297) davranışdır ve Almanya sahip olduğu kültürel farklarla Hamit'in kendini rahat hissettiği bir heterotopya halini almıştır.

Hamit, Almanların geçmişine dâhil olmayan bir yabancı olmasına rağmen, kendini biraz da olsa Almanya'ya ait hisseder ve İstanbul'da iken Münih'i özler. İstanbul'dayken kafasındaki dünya ile gerçekteki dünyanın birbiriyile çatışması, onu anavatanına yabancı yapar. Üç yıl sonunda döndüğünde de bu yabancılaşma devam eder (Yücedağ, 2019; 93).

Şenocak (1997b: 7), Almanya'ya işçi olarak gelen insanları *Atletli Adam* adlı eserinde şöyle niteler: "Almanya'daki Türklerin çoğu köken olarak köylüdür: Latin Amerika'dan getirilen kahve gibi, çuvarlarla Avrupa'nın büyük şehirlerine getirilen taşralılar" mekâna yabancı olmayı ve yabancı kalmayı özetler. Almanya, köyünden kalmak zorunda olanlar için herkesin refah içinde yaşadığı bir ülkedir ve ütöpiktir. Almanya'ya gitme şansını bulanlar içinse çalışma koşullarının zorluğu hayallerle uyumsuz fakat daha iyi bir seçenekleri yoktur. Almanya ve Türkiye arasındaki süreli işçi antlaşmasının kalkmasıyla ailelerin de Almanya'ya taşınması hayallerden vazgeçilmediğinin delilidir. Hamit'in aynı zamanda yazarla da ortak noktası olan öğrenimini Almanya'da sürdürmesi onu büyük bir kitleden ayırdığı gibi mekânla bağını da farklılaştırır. Kendi ülkesinin varlığını ise hissetmeye devam edecektir.

Bu memleketin saklı bir yüzü vardır. Görünmez ama her yerde kendini hissettirir. Bazen bir sözcükte saklanır bazen bir bakışta. Kesilip atılan bir uzuv gibi kendi boşluğunda ebedileşir. Onu unutamazsın. Yokmuş gibi davranırsın, ama o seni hep gözetler, kıpırdarken seninle, nefes alıp verirken kendi payını ister. Söz dinlemez (Şenocak, 2008; 72).

Bireye varlığını fark ettirmeden onu sürekli gözleyen yapı Foucault'nun (1992; 250-253) Bentham'dan alıntıladığı panoptikonunu hatırlatır. Merkezdeki gözetleme kulesinde bulunan görevli çevrelenmiş olan mahkûm koğuşlarını kendini fark ettirmeden gözetlemektedir. Mahkûma sürekli dikkatli olma, hâl ve hareketini belli kalıpların dışına çıkarmama mesajı verir. Dolayısıyla otomatikleştirilmiş bir iktidar yapısı sağlanmıştır. Kendisinin izlenip izlenmediğinden emin olamayan mahkûm üzerinde her an gözetim altında olma hissinin yaptırımıyla davranışlarını kontrole yönlendirilir. Tanrı'nın her yerde her zaman oluşuna benzetilen bu sistem, "ölüm odalarında hükümlülerin kaldığı cezaevlerinin ya da yargılanma öncesi sanıkların tutulduğu nezarethanelerin ya da azıllı suçluların kaldığı hapisanelerin, ya da islahatlarının ya da düşkünlerlerinin, ya da imalathanelerin, ya da akıl hastanesinin, ya da okulların" (Bentham, 2008; 12'den akt. Nakıboğlu, 2015; 388) yönetilmesinde kullanılabilir bir yapıdır. Eserde de Münih şehri, yaşayanlarının sürekli devlet gözetiminde olduğu bir yerdir. İnsanların düzenli işe gidiş gelişlerinde, polis saati uygulaması ile gece kulüplerinin belli saatlerde tartışmasız kapanmasında bu düzen hissedilir.

Hamit, kendi ülkesinin varlığını her an hissetse de ülkesine bir özlem duymamaktadır. Almanya'da işçi olan Türkler'de ise durum daha farklıdır. Onlar memleket özlemlerini kahvehanelerde bir araya gelip memleket filmi izleyerek gidermeye çalışırlar. Bu filmler "neşeli, eften püften bir şeydi. İnsanların oyalanmaya ihtiyacı vardı" (Şenocak, 2008; 40). Almanya, tekrardan kalkınabilmek için kabul ettiği işçileri sıkı çalışma şartlarına zorlar. Bir arada izlenen bu filmler hem dinlenme hem de eğlenme fırsatı sunar. Hamit ise "seslerle o kadar meşguldür ki, resim dünyasını algılayacak durumda değildir" (Şenocak, 2008; 27). Hamit, "farklı mekânları bir ekrana sığdırarak bağdaşmaz heterotopyalar" (Foucault, 2014; 298) gurubuna dâhil olan filmlerden diğer Türk işçilerin aldığı zevki almazken, bu filmler işçilere kısıtlı sürede kapalı mekânda çok fazla emek harcamadan rahatlatıcı manzaralara ulaşma imkânı sağlar. Geride kalan ülkenin mekânlarını, artistlerini görmek sıla özlemini giderir. Filmlerin yanında aynı millettten gelen insanların toplandığı kahvehane yalnızlığın önüne geçer.

Almanya'ya sonradan gelenler kapalı mekânda eğlenmeye çalışırlarken Almanya'ya geçmişten itibaren bağı olanları bir araya getiren festivaller daha geniş ve açık alanlarda, daha uzun süreli olarak yapılır. Hamit'in 1957 yılında ayak bastığı Münih'te de "kova büyüklüğündeki bardaklardan litrelerce biraların içildiği meşhur Ekim Bayramı'nın kutlanması" (Şenocak, 2006; 19) ona şehrin ana özellikleriyle hemen tanışma fırsatı verir. Münih'in karakteristik havası "yoğun malt kokusu, tatlımsı şeker pancarı, arpa suyu karışımı tadında" (Şenocak, 2008; 35) dır. Münih'te, kış mevsimi gelmeden ve havalar iyice soğumadan yapılan bu festivalde, "kent'in ortasında kurulmuş panayır, neşeli bir ortam" (Şenocak, 2006; 19) şehirde yaşayanlara daha önce tanık olmadıkları bir olanak sunarak zamanı eğlenceli kılar. Her yılın aynı zamanında yapılan eğlenceler "müze ve kütüphane gibi zamanın biriktirilmesine bağlı olan heterotopyaların aksine, önemsiz, geçici, eğreti olan şenlik heterotopyalarıdır" (Foucault, 2014; 299) ve eğlenceler mevcut düzenden bir an olsun çıkma imkânı sundukları için beklenen bir zaman dilimidir. Yılın belli dönemindeki bu şenliklerde davranış kalıplarından da çıktığını vurgulayan Bakthin, "özgür, kısıtlanmış, ikircikli gülme, kaifür ve saygısızlıkla dolu, küçük düşürmeler ve müstebcenliklerle iç içe geçmiş, herkes ve her şeye içli dışlı bir temasın hüküm sürdüğü" (Bakthin, 2001; 247) karnaval meydanlarında sınırların aşıldığına değinir. Karnaval dönemlerinde toplumsal kurallar esnetilip hatta yok sayılarak eğlenmenin hat safhada yaşanması amaçlanır. Tanınan bu esnekliğin karnaval süresince olması toplum düzeninde sonraki zamanlarda kurallardan ve kısıtlamalardan duyulan rahatsızlığa karşı koymak adına verilmiş bir moladır. Zamansal bir bölünme yaşayan karakter bu heterotopyada sınırların olmadığında neler yaşanabileceğini de gözlemlemiş olur. Kişinin kendisiyle sınırlı kalmayan düşünme eylemi sayesinde, "karnaval meydanında bir anlığına yaşamlarının alışıldık koşullarının dışında görüldüğünden kendilerine ve birbirleriyle olan ilişkilerine dair başka bir anlayış açılır önlerinde" (Bakthin, 2001; 270). Sanatsal organizasyonların "belirli bir zaman aralığı içinde gerçekleştiği ve tekrarlandığı için geçici ve kronik olmaları ve alternatif ya da karşı kültür alanları oluşturmaları" (Selvi, 2014; 98) heterotopik bir durumdur. Eşyalardan, hayvanlara kadar duyduğu seslerden ötürü bulunduğu gürültülü ortamda, en başta ailesine sesini duyuramayıp iletişim kuramayan Hamit, Münih'te karnavallarla kendisini ve ülkesini, değerlerini, gözlemleme ve tanıma fırsatı bulur. Eserin sonlarında her şeye rağmen ülkesine farklı bir bağla bağlı olduğunu ve bunun asla kopmayacağını fark edecektir.

Şehirde düzenlenen bir başka eğlence ise çok sesliliğiyle birçok insanın dikkatini çeken *Musica Viva* adlı konser dizileridir. İkinci Dünya Savaşı'nın hemen ardından kurulan *Musica Viva*'nın kurucusu Karl

Amadeus Hartmann, amaçlarını “içleyicilere mevcut entelektüel ve sanatsal gelişim bakımında genel bir bakış sunmak” (br-so.com, 2020) olarak tanımlarken savaşın ardından sanata verilen önemi göstermesi açısından dikkat çekicidir. Foucault’nun yılın belirli dönemlerinde kurulan panayırılar ile örneklediği “şenlik heterotopyasına” (Foucault, 2014; 299) dâhildirler. Bu tür etkinlikler aynı zamanda heterokroniktirler. Diğer bir ifadeyle zamanın lineer akışında farklılık meydana getirirler. Böyle etkinliklerle insanlar gündelik hayatın ritminden uzaklaşarak hayatlarına renk katmayı amaçlarlar. Amerika’dan Japonya’ya kadar birçok müzisyeni bir araya getiren konser Münih gibi geleneklerine bağlı bir şehirde şaşkınlık yaratırken 19. yüzyıl sonrası değişen koşulları vurgulamakta, çoğulculuğun sinyallerini vermektedir. Zengin’e göre “her büyük şehrin karakteristik özellikleri vardır ve insanlar da bu karakter özelliklerinden etkilenir” (Zengin, 2011; 214). Münih’in şenliklere ağırlık veren yönü kişilerin de eğlenceleri tercih etmesine aracılık etmiştir.

Hamit, Münih’in Bohem bir semti olan Schwabing’de “(...) fıstık yeşili arnuva bir binanın çatı katında küçük bir oda” da (Şenocak, 2008; 19) yaşar. Binanın fıstık yeşil olması onun yine doğayla içiçe bir ortama hasretini gösterir. Hamit’in müzik eğitime ve sanatsal faaliyetlere önem veren bir yer olduğu için seçtiği Münih’te tavan arasını seçmesi ona sessiz bir ortamda kendi başına kalma imkânı sunar. Hamit’in kaldığı ev “onu sadece gökten inen fırtınalara karşı değil yaşamadaki fırtınalara karşı da ayakta tutan” (Bachelard, 2001; 37) bir yerdir ve iletişim kurmadığı ailesi ile kabul görmediği ülkesini tanımak, kıyaslamak için ona düşünme fırsatı verecektir. Çatı katında olmak, evin göğe en yakın yerinde bulunmak onun düşüncelerini aydınlatacaktır. Bachelard, “çatıya doğru yükseldikçe tüm düşüncelerin açıklık kazandığını ve tavan arasında, çatı iskeletinin sağlam yapısını tüm çıplaklığıyla görmenin boş gittiğini” (2001; 49) belirtir. Çatının baba oğul ile iletişimde rolü olduğuna değinen Eguier (2013; 19), “eğer çatı sivri, delici bir şekildeyse, riya görenin onu dünyaya getirenleri, özellikle de babasını entelektüel olarak egemenliği altına alma arzusunu” ifade ettiğini belirtir. Hamit’in kimsede olmayan ses yeteneği ailesi tarafından tuhaf karşılanmış, yetenek olarak görülmemiştir. Hamit, başkalarının yanında karısıyla konuşmayan, çocuklarına sıcak bir sevgi göstermeyen babasına kendisini ispatlamak ister. Gurbete geliş amacı dışlanmasına sebep olan yeteneğinin onu zirvelere çıkardığını göstermek olacaktır. Evi, insan vücuduna benzeterek çatıyı başla eşdeğer gören Savaş (2015; 119) *İnsan için baş (beyin – zekâ) ne kadar önemli ise; ev için de çatı o kadar önemlidir. Çatısı olmayan ev dış etkenlere (yağmur, kar, dolu, rüzgâr vb.) karşı direnç gösteremez; içinde yaşayanlara iyi bir koruma hizmeti veremez*” (Savaş, 2015; 119). Hamit, çatının kavrayıcı yapısına sığınmıştır ve burada horlandığı ve alay edildiği ailesinden uzakta olmanın yanında apartman hayatının gürültüsünden de kurtulmuştur. Üstelik komşularla da çok fazla iletişim kurmak zorunda kalmayacaktır. Çatı katına yerleşerek kendi dairesinin önünden başkalarının geçmesini engellemiştir. Dairesine gelen ziyaretçi onun izni doğrultusunda içeri girebilir. Bu doğrultuda dairesini Foucault’nun açılma/kapanma heterotopyalarına dönüştürmüştür.

Hamit, İstanbul’da sert mizaçlı babasının yerine kendisine arkadaş gibi davranan neşeli, gece hayatına da son derece aşina olduğunu tahmin ettiği birinin geldiğini görür. “(...) o ağzı var dili yok hali yok olmuş, yerini bıçkın, yaşlanmak bilmeyen bir delikanlı edasına bırakmıştır” (Şenocak, 2008; 115). Hatta Anadolu’nun mahrem yüzü kendini İstanbul’da açıklığa bırakır. Babası farklı deneyimleri yaşaması adına onu “aşırı heterotopya olarak adlandırılan geneleve” (Foucault, 2001; 301) götürmüştür. Hamit, “babasının onu zorla soktuğu karanlık ve işbe odadan nasıl olmuş da sağ salım çıkmıştı, orasını kestiremiyordu” (Şenocak, 2008; 115). İstanbul, Anadolu ile karşılaştırıldığında farklılıkların yan yana olduğu bir şehir olarak gösterilir ve heterotopya için örnek teşkil eder: *Bir tarafta gökdelenler, bir tarafta gecekondu, periferiler, tüm kontrastlar iç içe. 90’ların başında Türkiye’de korkunç bir dışa açılma olunca ortaya oteller, Ruslar, havyarlar, votkalar çıktı, değişik eğlence türleri görüldü ve tüm bunlar aynı anda İstanbul’da bir arada oldu.* (arsiv.sabah.com.tr/ ‘den akt. Selvi, 2014; 68).

Esere adını veren köşk; “1. ağaçlık içinde yazlık ikametgâh; yüksekçe bina. 2. Geminin kaç taraf güvertesindeki kamara” anlamlarına gelir (Yeni Türkçe Lügat, 2015; 402). Osmanlı tarihinde ülkenin ekonomik sorunlarına rağmen köşk yapımına verilen önem Abdülmecid Han döneminde belirgindir. Bu dönemde “[...] pek çok imar faaliyetlerinde bulunuldu. Dışarıdan alınan borç paraların bir kısmı ile saray ve köşkler inşa ettirildi. Dolmabahçe Sarayı (1853), Beykoz Kasrı (1855), Küçüksu Kasrı (1857), Küçük Mecidiye Camii (1849), Teşvikiye Camii (1854), o devrin belli başlı mimari eserlerindedir” (islamsiklopedisi.org.tr/abdulmecid, 2020). Romanda görkemli yapılarıyla dikkat çeken yapıların ülkeyi ekonomik açıdan zorladığı ve Osmanlı padişahı Abdülmecid Han’ın ülkeyi terkine sebep olduğu üzerinde durulur. Köşk, eserde ismi belirtilmeyen bankacı devlet adamına bırakılmıştır. Amacı parasını çoğaltmak olan bankacı mekânın tarihi ve dini yönünü göz ardı ederek köşkte arıcılığın faaliyete geçirilmesi için harekete geçer. Hamit’in babası ve abisi arıcılık

yapmaktadırlar ve İstanbul'a da bal getirdikleri için çevreleri geniştir. Hamit, abisi Hamdi'yi bu köşte ziyarete geldiğinde mekânın manevi yönünden dolayı kendisini garip hisseder, “ne de olsa Müslümanlar için kutsal sayılması gereken bir mekândayım. Son halifenin köşkünde. Düşünün bir, bu, Vatikan'da oturmak gibi bir şey (Şenocak, 2008; 134) diyerek şaşkınlığını dile getirir. “Burası bir sultan köşkü. Son Halife'nin rezidansı. Biz burada ne yapıyoruz, bir tahmin edin. Arıcılık. Evet, bahçeye arı kovanları yerleştirilmiş. Bahçe deyip geçmemeli, türlü çiçek ve ağaçları barındıran, kentin biraz dışında, yüksekçe bir muntıkada, manzarası dillere destan bir yer burası” (Şenocak, 2008; 123). Manevi değerine saygı gösterilmeyen köşkten ekonomik gelir elde edilmesinin planlanması tarih boyunca var olan ama değişen heterotopyalar grubuna girer. Günümüzde de tarihi mekânların restoran ya da davet salonu gibi kullanılması benzerdir. Köşkün yaşadığı değişimden etkilenenlerden biri de eserde geleneklere bağlılığı ve dindarlığı vurgulanan Safiye Teyze'dir. “Sıradan bir zenginin evi değil burası. Efendimizin rubu dolaşıyor burada. Onun kibarlığı adam etmişti buraları. Bilmem ki, kibarları neden kovdular bu memleketten. Her cuma, akşamüstü burada toplanırlardı. Şairler, ressamlar, efendi adamlar. Vapurla karşından gelenler olurdu. Faytonlarıyla Suadiye'den Erenköy'ünden gelirlerdi. Kimse kalmadı. Kalanlar da kenarda köşede, kendi halinde (Şenocak, 2008; 136). Köşkün eski sahiplerinin sanatsal yanlarının çevrelerini de etkilediğini vurgularken bundan yoksun kalmanın çevreye olumsuz etkilediğini belirtir.

Köşkün, fiziksel özelliklerini rant amaçlı kullanmak, modern hayatın mekanı değiştirme, şekillendirme gücünü vurgular. “Heterotopya, yalıtılmış alanlara yeniden bakma biçimlerini geliştirebileceğimiz bir yapı/ilkeler bütünüdür önerme” (Çavdar, 2018; 955) seçeneğini sunsa bile bu dönüşümde ölçülü olmak gerekir. Dönüşümde ölçülü olmanın yanında dönüşüme eşit pencereden de bakmak gerekir: “Savaşla yok edilmiş kentlerin, mahallelerin, binaların heterotopyalara dönüştükleri de söylenebilir Bu bir toplama kampı, yok edilmiş bir Ermeni mahallesi olduğunda da (Şentürk, 2015; 8) dönüşümü geçerlidir. Ural, günümüzde kültür ve sanat merkezi olarak kullanılan Tophane- i Amire merkezinin tarihteki kullanım amacına dikkat çeker. Merkez, İstanbul'un fethinde ve şehrin savunmasında çok büyük rol oynayan topların üretim merkezi iken günümüzde askeri niteliğini kaybederek sergi mekânı olmuştur. İncelemesinde Foucault'nun heterotopya kavramından hareketle mekânın kullanım amacının dışına çıkılmasını “mahallerin, kullanıcıları mevcut durumda bulunduğu mekândan ayrılarak, yanlısına mekânına geçişini sağlayabilmesi heterotopik mekânın ortaya çıkışı” (Ural, 2019: 90) olarak değerlendirir. Askeri bir kullanım amacından sanatsal bir amaca hizmete evirilen mekân modern toplumun tarihin değişen gerçeklerini çabucak başka bir yola sokmasını örnekler.

Kriz ve sapma heterotopyalarında bir toplumun, tarihi boyunca, var olan ve var olmaya devam eden bir heterotopyayı “farklı biçimde işletebilir, [...] her heterotopyanın toplum içinde belirgin ve kesin bir işlevi vardır ve aynı heterotopya, içinde bulunduğu kültürün eşzamanlılığına göre, şu ya da bu işlevi edinebilir (Foucault, 2014; 297). Köşk ve bahçesine farklı işlevler yüklenerek, ülkenin siyasi hayatında oynadığı rolden çıkararak ekonomik gelişimine dair bir sorumluluk yüklenmiştir.

Bir meskenin köşk olarak nitelenmesi için bahçeye sahip olması şarttır. Üstelik bakımlı ve bol bitki çeşitliliğine sahip bahçeler yaşayanların zenginliğini gösterir. Eserdeki bahçede dikkat çeken unsur, çoğulcu bir yapıya sahip olarak her çeşit çiçeği içerisinde barındırmasıdır. Abartma sanatından yararlanan Şenocak'a göre “cennet bu bahçeye bakılarak yaratılmıştır” (Şenocak, 2008; 11). Bu durum arıcılık için bir avantajdır. Bahçenin “zambak, şebboy, nergis, lale, sarı, beyaz ve kırmızı gül” (Şenocak, 2008; 7) gibi farklı çiçekleri bir “mikrokozmos gibi bir arada barındıran yönü başlı başına bağdaşmaz heterotopya gurubunu” (Foucault, 2014; 298) örnekler. “Merkezindeki havuz ve su fıskiyesiyle birlikte dört köşesinde dünyanın dört bir tarafını bir araya getiren geleneksel Acem bahçesi Doğu'da derin anlamlar yüklenen kutsal bir mekândır” (Selvi, 2014; 17) ve zenginliği bu kutsiyeti artırır.

Bahçede öbek öbek zambaklar açmış, şebboy, nergis ve lale. Dikenli çalılıkların arasında papatyalar; beyaz bir kelebek aralarına karışmış. Duvar, yer yer diplerden boyratça fıskıran leylaklarla kaplı. Çıplak kızılımsı toprağın çime dönüştüğü alanda, bakımlı bir tarh içinde kırmızı güller, diğer bir tarhta sarı ve beyaz güller. [...] Bahçenin bir tarafında, onu çepçevre kuşatan taş duvarın az önünde çivit mavisine boyanmış yepyeni arı kovanları duruyor. Öyle derme çatma kovanlar değil bunlar, ya özel yaptırılmış ya da ithal. Arıların telaşlı gidip gelmeleri olmasa, manzara içinde kaybolacaklar (Şenocak, 2008; 7).

Çiçekler bir arada uyumlu bir görüntüye sahipken yabancı nesnelere doldurulması ve önceden sadece zevk veren çiçeklerin polenlerinin bal yapımında kullanılacak olması çiçeklerin hem mekânlarından hem de özlerinden feragat etmeye zorlandığını gösterir. Köşkün, devlet adamlarını ağırlayan ve çok çeşitli bir bitki örtüsüne sahip olan bahçesinin ekonomik faaliyetlere ayrılması “antikçağın başından beri mutlu ve evrenselleştirici

bir tür heterotopya” (Foucault, 2014; 299) olan bahçenin doğasıyla uyumsuz. Bu durum Almanya’ya para kazanmak için gidenlerin entegrasyona zorlanmasını anımsatır. Çiçekler ve insanlar maddi amaçlar için yapılan değişikliklere boyun eğmek zorunda bırakılmıştır.

4. Sonuç

Göçmen Edebiyatı’nın ikinci kuşak temsilcilerinden Zafer Şenocak, tek taraflı seçimlere zorlanmayı eleştiren bir yazar olarak bünyesinde hem Alman hem de Türk kültürünü barındırarak eserlerini veren bir yazardır.

Şenocak’ın geçmişle birlikte geleceği kurma düşüncesinden rahatsızlık duyan, kendi gerçeğinden tamamen kopmak isteyen bireyin ruhsal dünyasını yurt içi ve yurt dışında bulunan tarihi ve özel mekânlara yansıtan *Köşk* adlı romanı, bir arada bulunması mümkün olmayan farklılıkları buluşturduğu için heterotopik unsurlar açısından zengin bir eserdir. Eserde, tarihi dokunun hiçe sayılarak, ekonomik kazanımı ön planda tutan yapılaşmaların heterotopyaları çeşitlendirdiği tespit edilmiştir. Yaşanan değişimin kuşaklar arası düşünce farklılığını artırdığı, aynı kültürün üyeleri arasındaki yabancılaşmanın toplumsal uzlaşmaya zarar verdiği vurgulanmaktadır. Mekâna yüklenen anlamın zaman içinde değişiminden ilk olarak kişinin etkilendiği görülmüştür. Aynı mekânda uzun süre kalanlar mekânı tarihsel yönüyle değerlendirip eski haliyle karşılaştırırken, iş ve eğitim gibi sebeplerle farklı yerlerde kısa süreli bulunanların değişimleri daha çabuk kabullendikleri, önemsemedikleri dolayısıyla da mekânla içsellik kuramadıkları tespit edilmiştir.

Modern zamanın birçok heterotopik mekânı barındıran ortamında bireyin refahı, geçmişle olan bağlantıların korunması ve hatıraların canlı tutulması ile mümkündür.

Kaynakça

Abdülmecid, [Online] Mevcut: <<https://islamansiklopedisi.org.tr/abdulmecid>>, [Erişim tarihi: 06.03.2020].

Adıgüzel, A. (2008). “*Göçmen edebiyatı bağlamında Güney Dal ve Zafer Şenocak küçük “g” adında biri ve tebliheli akrabalık romanlarının içerik bakımından karşılaştırılması*”. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.

Akgün, A. (2015). “*Edebiyatımızda Göç ve Göçmen Edebiyatları Üzerine Bir Değerlendirme*”, Göç Dergisi (GD), 2 (1): 69-84.

Akkaya, K. (2016). Berlin’i 'Vatan' Hissetmem İçin, Üsküdar’ı Unutmam Gerekmiyor [Online] Mevcut: <<https://www.dunyabizim.com/soylesi/berlini-vatan-hissetmem-icin-uskudari-unutmam-gerekmiyor-h25208.html>>, [Erişim tarihi: 16.03.2019].

Armağan, Mustafa, Abdülhamid’in Kurtlarla Dansı, İstanbul, Ufuk Kitapları, 2008.

Aytaç, G. (1991). Almanya’ da Türk Edebiyatı. Edebiyat Yazıları (C. II, s. 153-156). Ankara: Gündoğan Yayınları.

Aytaç, G. (1995). Almanca Yazan Türklerin Artıları Eksileri. Edebiyat Yazıları (C. III, s.237-239). Ankara: Gündoğan Yayınları.

Aytaç, G. (1995). Edebiyatın Sürgünleri. Edebiyat Yazıları (C. III, s. 57- 61). Ankara: Gündoğan Yayınları.

Aytaç, Gürsel. Genel Alman Edebiyatı, Ankara, Babil Yayınları, 2005.

Bachelard, Gaston. Mekânın Poetikası, Çev.: A. Tümertekin, İstanbul, İthaki Yayınları, 2001.

Bakhtin, Mikhail. Karnavaldan Romana, Çev.: C. Soydemir, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2001.

Brynhildsvoll, Knut. Der literarische Roman, Konzeptionen und Entwürfe, Frankfurt am Main: Peter Lang, 1993.

Can, Ö. (2011). “*Göçmen Yazın Süreci Çerçevesinde Feridun Zaimoğlu ve Anlatısı*”. Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, sayı: 25, s. 139-156.

Canoğlu, H. (2018). “*Literatur als kultureller Übersetzungsraum: Ästhetische und metaphorische Neukonstruktionen von Identität und Kultur bei Feridun Zaimoğlu und Zafer Şenocak*”, Diyalog Interkulturelle Zeitschrift Für Germanistik, 6 (2): 241-246.

Cengiz, S. (2009). “*Almanya’daki Türk yazarların romanlarında kimlik ve yabancılaşma*”. Yayımlanmamış doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.

- Cevizci, Ahmed. Felsefe Sözlüğü, İstanbul, Paradigma Yayınları, 1999.
- Ceylan, G. (2019). “1960’tan günümüze Almanya merkezli Türk göçmen edebiyatı ve Türk göçmen yazarlar”. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.
- Coury, D. N. (2013). “*Enlightenment Fundamentalism: Zafer Şenocak, Navid Kermani, and Multiculturalism in Germany Today*”, Edinburgh German Yearbook, sayı: 7, s. 139-158.
- Çetin, Nurullah. Roman Çözümleme Yöntemi, Ankara, Edebiyat Otağı Yayınları, 2006.
- Çiğdem Çavdar, R. (2018). “*Farklılığın Mekânı: Foucault ve Lefebvre’deki Heterotopya ve Heterotopi Ayrımı*”. İDEALKENT – Kent Araştırmaları Dergisi, sayı: 25, s. 941-959.
- Dalaman, C. (2013). Zafer Şenocak İki Dilde Yazıyor, [Online] Available at: <<https://www.amerikaninsesi.com/a/zafer-senocak-iki-dilde-yaziyor/1726735.html>>, [Erişim tarihi: 15.01.2020].
- Devellioğlu, Ferit. Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat Eski ve Yeni Harflerle, Ankara, Aydın Kitabevi, 2008.
- Eiguer, Alberto. Evin Bilinçdışı, Çev.: P. Akgün, İstanbul, Bağlam Yayıncılık, 2013.
- Ekiz, T. (2002). “*Almanca yazan Türklere metinlerarasılık*”. Yayımlanmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Alman Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.
- Er, M., Koçak, S., Hertsch, M. ve Kardeş, B. (2017). “*Kulturelle Leitbilder in der Literatur von Zafer Şenocak aus ausgewählter Literatur durch den Präsenzworkshop mit Zafer Şenocak*”. Diyalog Interkulturelle Zeitschrift Für Germanistik, 5 (2): 222-234.
- Eriş, T. ve Öztekin, Ç. (2013). Zafer Şenocak: Tarihin kurgusallığını edebiyatta çözüyorum, yoksa tarih kitapları yazardım. [Online] Mevcut: <<https://oggito.com/icerikler/zafer-senocak-tarihin-kurgusalligini-edebiyatta-cozuyorum-yoksa-tarih-kitaplari-yazardim-/3533>>, [Erişim tarihi: 15.01.2020].
- Foucault, M. (1997). Of other spaces: Utopias and heterotopias. Rethinking architecture- a reader in cultural theory, Ed.: N. Leach, (s: 329-357). Londra: Routledge.
- Foucault, M. (2014). Başka Mekânlara Dair. Özne ve İktidar, Çev.: I. Ergüden, O. Akınhay (s. 291-302). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, Michel. Kelimeler ve Şeyler, İnsan Bilimlerinin Bir Arkeolojisi, Çev.: M. Ali Kılıçbay, Ankara, İmge Yayınları, 2017.
- Göç nedir?, [Online] Mevcut: <<https://sozluk.gov.tr/>>, [Erişim tarihi: 06.03.2020].
- Göker, G. (2017). “*Dijital Heterotopyalar: ‘Başka’ Bir Bağlamda Yeni Medya*”, Selçuk İletişim, 9 (4): 164-188.
- Heterotopia nedir? [Online] Mevcut: <<https://www.tipterimlerisozlugu.com/heterotopia.html>>, [Erişim tarihi:15.10.2020].
- Işık, O. (2018). Almanya’ya işçi göçünün 57. yılı. [Online] Mevcut: <<https://m.bianet.org/bianet/goc/202145-almanya-ya-isci-gocunun-57-yili>>, [Erişim tarihi: 12.01.2020].
- Karaman, Y. (2018). “*Benjamin, Foucault ve Heterotopya*”, Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi, 13 (26): 267-286.
- Kılıçoğlu, S. (1992). Heterotopluk. Meydan Larousse (C. 9, s. 19), İstanbul: Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi.
- Korkmaz, Ramazan. Romanda Mekân, Romanda Mekân Poetiği ve Çözümlemeler, Ankara, Akçağ Yayınevi, 2017.
- Koyuncu, G. ve Asutay, H. (2018). “*Bekir Yıldız’ın Gözünden Türkler Almanya’da*”, Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi, sayı: 69, s. 1-11.
- Kuruyazıcı, N. (2001). Almanya’da Oluşan Yeni Bir Yazının Tartışılması. Gurbeti Vatan Edenler Almanca Yazan Almanyalı Türkler, Ed.: M. Karakuş ve N. Başyazıcı (s. 3-24). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, Kültür Eserleri.
- Lefebvre, Henri. Mekânın Üretimi, Çev.: I. Ergüden, İstanbul, Sel Yayınları, 2014.
- Lotman, Jurij. Künstlerischer Raum, Sujet und Figur, Raumtheorie, Grundlagentexte aus Philosophie und Kulturwissenschaften, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 2006.

- Martin, B. (2019). Das Fremde, das in jedem wohnt mit Zafer Şenocak (Gespräch 2019) [Online] Available at: <<https://www.youtube.com/watch?v=9Lji0AOQ35o>>, [Erişim tarihi: 12.01.2020].
- More, Thomas. Utopia, Çev.: S. Eyuboğlu ve V. Günyol, İstanbul, Cem Yayınevi, 1997.
- Musica V. Symphonieorchester Des Bayerischen Rundfunks, [Online] Mevcut: <<https://www.br-so.com/orchestra/musica-viva/>>, [Erişim tarihi: 15.01.2020].
- Nakıboğlu, G. (2015). "Ütopyadan Doğmak, Ütopya Doğurmak: Heterotopya Kavramı ve Heterotopya Bağlamında Balık İzlerinin Sesi", FSM İlimi Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi, 0 (5): 381-407.
- Oralış, M. (2001). Gurbeti Vatan Edenler. Gurbeti Vatan Edenler Almanca Yazan Almanyalı Türkler, Ed.: M. Karakuş ve N. Başyazıcı, (s. 35-50). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ortaylı, İlber. İmparatorluğun Son Nefesi, Osmanlı'nın Yaşayan Mirası Cumhuriyet, İstanbul, Timaş Yayınları, 2014.
- Pazarkaya, Y. (2001). Yazın Açısından Almanya'nın Birleşmesi-Türk ve Alman Topluluklarının Kaynaşmasında Ayrışım. Gurbeti Vatan Edenler Almanca Yazan Almanyalı Türkler, Ed.: M. Karakuş ve N. Başyazıcı (s. 61-71). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Saka, N. (2018). "Almanya'daki Türk Göçmen Yazınına Kavramsal Bir Yaklaşım", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 22 (Özel Sayı): 1875-1888.
- Sakaoğlu, Necdet. Bu Mülkün Sultanları, 36 Osmanlı Padişahı, İstanbul, Oğlak Yayıncılık, 1999.
- Savaş, İlhami. Anne Babalar Çocuğunuzun Resimleri Size Ne Anlatır?, İstanbul, Nesil Yayınları, 2015.
- Selvi, Y. (2014). "Heterotopya üzerine görsel çözümlemeler". Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü Resim Anasanat Dalı.
- Strathern, Paul. 90 Dakikada Foucault, Çev.: D. Dilmen, İstanbul, Zeplin Yayınevi, 2016.
- Suvağcı, İ. (2018). "Almanya'ya göçün Almanya'daki Türk yazarların hikâyelerine yansımaları (1961-2001)". Yayımlanmamış doktora tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.
- Şentürk, L. (2015), Heterotopoloji'ye giriş: heterotopyalar için bir nomenklatura denemesi. [Online] Mevcut: <<https://xxi.com.tr/i/heterotopolojiye-giris-heterotopyalar-icin-bir-nomenklatura-denemesi-i>>, [Erişim tarihi: 12.01.2020].
- Toven, Mehmet Bahaettin. Yeni Türkçe Lügat, Haz.: A. Hayber, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2015.
- Şenocak, Zafer. Hitler Arap Mıydı?, Çev.: M. Tüzel, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 1997.
- Şenocak, Zafer. Atletli Adam, Çev.: M. Tüzel, V. Çorlu, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 1997b.
- Şenocak, Zafer. Tehlikeli Akrabalık. İstanbul, Alef Yayınevi, 2006.
- Şenocak, Zafer. Köşk, İstanbul, Alef Yayınevi, 2008.
- Ural, A. (2019). "Heterotopik Bir Mekân: Tophane-i Amire Kültür ve Sanat Merkezi". Mimarlık ve Yaşam Dergisi, 4 (1): 79-91.
- Ülker, Süreyya. Ülker Tıp Terimleri Sözlüğü, Latince-Türkçe/ Türkçe-Latince, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 1986.
- Yeşilada, K. (2009). Die klassische Migration gibt es nicht mehr - Interview mit Zafer Şenocak [Online] Mevcut: <<https://heimatkunde.boell.de/de/2009/02/18/die-klassische-migration-gibt-es-nicht-mehr-interview-mit-zafer-senocak>> [Erişim tarihi: 15.10.2020].
- Yılmaz, Zennube Şahin. Thomas Bernhard'ın "Der Kulturer" Adlı Yapıtında Heterotopya, Ankara, Akçağ Yayınları, 2018.
- Yukay, T. (2019). Karanlığın Sonundaki Işık: Distopya, [Online] Mevcut: <<http://www.sabitfikir.com/dosyalar/karanligin-sonundaki-isik-distopya>>, [Erişim tarihi: 12.01.2020].
- Yücedağ, G. (2019). "Edebiyatın üç kuşağı üzerinden göç ve göçmenliğin dönüşümüne bakmak: Almanya'daki Türk diasporası örneği". Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı.
- Zafer Şenocak ve Alman Basını (1988). Cumhuriyet, Kitap'88, [Online] Mevcut: <<http://core.ac.uk/download/pdf/38320758.pdf>>, [Erişim tarihi: 12.01.2020].
- Zengin, D. (2000). "Göçmen Edebiyatı'nda Yeni Bir Yazarımlar: Mehmet Kılıç ve 'Füble Dich Wie Zu Hause' Adlı Romanı", A.Ü. DTCF Dergisi, 40 (3-4): 103-128.

Zengin, E. (2010). “*Türk- Alman Edebiyatına Tarihsel Bir Bakış ve Bu Edebiyata İlişkin Kavramlar*” Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, sayı: 12, s. 329-349.

Zengin, E. (2011). “*Berlin – Eine Deutsche Metropole in der Türkischen Migranteliteratur, eine Studie zum Raum und zur Identität in den Werken der Autoren: Aras Ören, Emine Sevgi Özdamar und Yade Kara*”, Yayımlanmamış doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Alman Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.